

Vilniaus universitetas
TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR POLITIKOS MOKSLŲ INSTITUTAS

TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR DIPLOMATIJOS MAGISTRO PROGRAMA

EGLĖ SAMOŠKAITĖ
II kurso studentė

**EUROPOS SAJUNGOS-TURKIJOS DEBATAI „KALBINIŲ ŽAIDIMŲ“
PERSPEKTYVOJE: ŽMOGAUS TEISĖS**

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovas:
doc. dr. Egdūnas Račius

Vilnius, 2008

MAGISTRO DARBO PRIEŠLAPIS

Bakalauro/magistro darbo vadovo išvados dėl darbo gynimo:

.....
.....
.....

.....
(data)

.....
(v., pavardė)

.....
(parašas)

Magistro darbas įteiktas gynimo komisijai:

.....
(data)

.....
(Gynimo komisijos sekretorės parašas)

Magistro darbo recenzentas:

.....
(v., pavardė)

Magistro darbų gynimo komisijos įvertinimas:

.....

Komisijos pirmininkas:

Komisijos nariai:

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

Patvirtinu, kad įteikiamas bakalauro darbas „Europos Sąjungos – Turkijos debatai „kalbinių žaidimų“ perspektyvoje: žmogaus teisės” yra:

1. Atliktas savarankiškai ir nėra pateiktas kitam kursui šiame ar ankstesniuose semestruose.
2. Nebuvo naudotas kitame Institute/Universitete Lietuvoje ir užsienyje.
3. Nedaro nuorodų į kitus darbus, jeigu jie nėra nurodyti darbe.
4. Pateikia visą panaudotos literatūros sąrašą.

Eglė Samoškaitė

BIBLIOGRAFINIO APRAŠO LAPAS

Samoškaitė E. Europos Sąjungos – Turkijos debatai „kalbinių žaidimų“ perspektyvoje: žmogaus teisės: Politikos mokslų specialybės, magistro darbas / VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas; darbo vadovas E.Račius. – V., 2008. – 53 p.

Reikšminiai žodžiai: Europos Sąjunga, Turkija, „kalbiniai žaidimai“, identitetas, identiteto elementai, valstybių sąveika, taisyklės, kemalizmas, islamizmas, žmogaus teisės, žodžio laisvė, religinių mažumų teisės, nacionalizmas, sekuliarizmas, valstybės hegemoniškumas, modernizmas, musulmoniškumas.

Šiame darbe nagrinėjami Europos Sąjungos ir Turkijos debatai žmogaus teisių tema. Pasitelkus „kalbinių žaidimų“ idėją, kai kalbos aktai prilyginami ėjimui šachmatų lentoje ar sprendimo priėmimui Žaidimų teorijose, analizuojama diskusija, kurioje išskiriamos dvi smulkesnės temos – žodžio laisvės problemos Turkijoje ir religinių mažumų teisės.

Darbe nuosekliai išdėstoma, jog Turkijos identitetas yra dvilypis, jis padalintas į kemalistiškąjį bei islamistiškąjį. Tai lemia debatų pobūdį, nes Europos Sąjunga diskutuoja ne su vieninga Turkija, o su kemalistais arba islamistais.

Remiantis „kalbinių žaidimų“ prieiga, nustatoma, kokios taisyklės būdingos Europos Sąjungos ir Turkijos debatams žodžio laisvės ir religinių mažumų teisių temomis, įvertinama Europos Sąjungos ir Turkijos „kalbinio žaidimo“ būklė, atsakoma į klausimą, ar žaidimas apskritai vyksta, ir jeigu taip, tai kas lemia debatų dalyvių pozicijas, kokius vaidmenis (draugo-priešo ir pan.) jie skiria vieni kitiems.

Turinys

Įvadas.....	5.
1. Teorinės prielaidos.....	9.
„Kalbiniai žaidimai“ kaip analizės priemonė.....	10.
„Kalbinių žaidimų“ taikymas Europos Sąjungos – Turkijos debatams.....	13.
2. Turkijos identiteto elementai.....	16.
Turkijos identiteto ambivalentiškumas.....	17.
Kemalistiškasis Turkijos identitetas.....	20.
Islamistiškasis Turkijos identitetas.....	26.
Dvilypio identiteto įtaka Turkijos užsienio politikai.....	28.
3. Europos Sąjungos – Turkijos debatai dėl žmogaus teisių.....	32.
Debatai dėl žodžio laisvės ir 301-ojo Baudžiamojo kodekso straipsnio.....	33.
Debatai dėl religijos laisvės ir religinių mažumų teisių.....	43.
Religinių mažumų teisės ir musulmonų sunitų daugumos klausimas.....	46.
Musulmoniškumas kaip tapatybės elementas: Europos požiūris.....	49.
4. Tyrimo apibendrinimas ir rekomendacijos.....	52.
Išvados.....	56.
Literatūra.....	58.
Summary.....	64.

Ivadas

Europos Sąjungos ir Turkijos derybos dėl pastarosios valstybės narystės organizacijoje trunka jau nuo 1963 metų ir yra susijusios ne tik su racionaliais šalių siekiais bei išskaičiavimais, bet ir su sunkiai apibūdinamu abipusiu (ar daugiapusiu, turint mintyse, kad Europos Sąjungą sudaro 27 valstybės) nepasitikėjimu, kuris viešojoje erdvėje dažniausiai apibūdinamas „civilizacijų konfliktu“ taip pabrėžiant krikščioniškas Europos valstybių ir tautų ištakas bei faktą, jog didžioji dauguma Turkijos gyventojų yra musulmonai. Natūralios abejonės Turkijos tinkamumu tapti Europos Sąjungos nare susijusios ir su minimos šalies vidaus politikos aspektais, kurie ne itin dera su demokratijos reikalavimais. Šis nepasitikėjimas nėra įvardijamas tiesiogiai, bet apie jį galima spręsti iš ilguoju laikotarpiu susiklosčiusios argumentavimo logikos, kuri ypač išryškėja Europos Sąjungos ir Turkijos debatuose apie žmogaus teises.

Formaliai nustatyta, jog siekdama pilnavertės narystės Turkija turi sureguliuoti savo santykius su kaimyninėmis valstybėmis, pirmiausia Graikija ir Armėnija, taip pat išspręsti padalintos Kipro salos klausimą bei įvykdyti kitus reikalavimus, kylančius iš Turkijos – Europos Sąjungos Asociacijos sutarties. Jai taip pat keliamas reikalavimas atitikti Europos Vadovų Tarybos 1993 m. nustatytus politinius, ekonominius ir teisės suderinamumo kriterijus, kitaip vadinamus Kopenhagos kriterijais¹. Politiniai kriterijai apima institucinį stabilumą, demokratinę ir teisinę valstybės sanklodą bei pagarbą žmogaus ir mažumų teisėms. Į ekonominių kriterijų tarpą įeina veiksminga šalies kandidatės rinkos ekonomika ir sugebėjimas konkuruoti Europos Sąjungos rinkoje, o teisės suderinamumas reiškia šalies kandidatės įsipareigojimą iki narystės suderinti savo ir Europos Sąjungos teisę – *acquis communautaire*.

Debatai dėl Turkijos pasirengimo tapti Europos Sąjungos nare apima beveik visas išvardintas sritis – nuo ekonomikos iki santykių su Kipro graikų valstybe, tačiau viena arštriausių diskusijų vyksta vertinant kandidatės pasiryžimą užtikrinti efektyvią žmogaus teisių apsaugą. Pavyzdžiui, Europos Komisija, kuri kasmet skelbia plėtros strategiją ir šalies progreso įvertinimą 2007 m. pabrėžė, jog Turkija turėtų pataisyti 301-ąjį Baudžiamojo

¹ Šie kriterijai buvo įtraukti į Europos Sąjungos sutartį. <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11997D/htm/11997D.html> [Žiūrėta 2008 02 10].

kodekso straipsnį, kuris penalizavo „turkiškumo įžeidimą“². Komisija primygtinai atkreipė dėmesį, jog „teisminio persekiojimo grėsmė, kylanti žmogaus teisių gynėjams, žurnalistams ir akademikams, šalyje sukūrė savicenzūros aplinką, kuri regima net akademinėje sferoje“³. Nors Turkija, prabėgus beveik metams po Komisijos raporto, minimą teisės akto straipsnį modifikavo, tačiau bendrąja prasme sankcijos už turkiškumo įžeidimą, tai yra nesutikimą su oficialia valstybės pozicija tokiais klausimais, kaip armėnų genocido (ne)egzistavimas, modernios Turkijos įkūrėjo Mustafa Kemalio Atatürko palikimo vertinimas ar pasvarstymai apie Turkijos nedemokratiškumą, suvokiamos kaip normali teisės norma, tiesiogiai plaukianti iš Konstitucijos, kuri nustato, jog Turkija yra „demokratiška, sekuliari ir socialiai orientuota valstybė, (...) lojali Atatürko nacionalizmui“⁴. Lygiai taip pat nesutariama įvairiais religijos laisvės ar religinių mažumų teisių klausimais: Europa kritikuoja, Turkija kritiką neigia arba aiškina savo specifiškumą. Tokie nesutarimai gali būti vertinami kaip akivaizdus nesusikalbėjimas, kuris reikalauja mokslinio tyrimo - ypač turint mintyse, kad Turkija 1999 metais Helsinkyje pakviesta tapti kandidate narystei ES, o 2005 m. spalio 3 d. derybos buvo oficialiai atvertos.

Neatsitiktinai šio darbo *tyrimo objektu* pasirenkami Europos Sąjungos ir Turkijos debatai apie vieną iš Kopenhagoje nustatytų politinių kriterijų šalims kandidatėms – žmogaus teises. Kalbant dar tiksliau, darbe bus susitelkiama į abiejų pusių debatus apie *žodžio laisvę bei religinių mažumų teises*.

Šios sritys pasirenkamos kaip probleminės, nes jos apima konkrečius nesutarimus, kaip turėtų būti sprendžiami valstybės ir piliečio santykio klausimai: tai yra kam turėtų būti atiduodama pirmenybė, kai susiduria konfliktuojantys valstybės, religinės mažumos bei individo interesai. Darbe dėmesys bus sutelkiamas į ginčus dėl laisvos nuomonės raiškos (ar galima bausti už viešą nuomonės, nesutampančios su oficialia valstybės pozicija, išsakymą?)⁵, taip pat dėl religijos laisvės, religinių mažumų teisių – ši

² Commission of the European Communities, Commission Staff Working Document, *Turkey 2007 Progress Report*. Brussels, 2007. – P. 22. // http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2007/nov/turkey_progress_reports_en.pdf [Žiūrėta 2008 01 29].

³ Ten pat. – P. 15.

⁴ Turkijos Respublikos Konstitucija // <http://www.tbmm.gov.tr/english/constitution.htm> [Žiūrėta 2008 m. vasario 2 d.].

⁵ Šis klausimas nėra toks vienareikšmis, kaip atrodo, nes ir kai kuriose Europos valstybėse yra baudžiama už holokausto neigimą ar neįprastą II-ojo Pasaulinio karo įvykių vertinimą. Pavyzdžiui, Prancūzijos ultradešiniųjų lyderis Jean-Marie Le Penas gavo 10 tūkst. eurų baudą ir buvo nuteistas lygtinai kalėti 3 mėnesius už tai, kad

sritis apima debatus apie nemusulmonų arba musulmonų nesunitų religinių bendruomenių padėtį Turkijoje. Tačiau sąvokos „debatai“ nereikėtų suvokti kaip akis į akį vykstančių pokalbių ar derybų. Šiuo žodžiu labiau apibūdinamos viešai dokumentuose, raportuose išsakomos nuomonės ar aukšto rango oficialių valstybės asmenų pasisakymai, atspindintys valstybės poziciją. Be kita ko, į tokių asmenų tarpą įeis ir aukščiausių turkų kariuomenės funkcionierių nuomonės raiška, nes, pavyzdžiui, Europos Komisija viešą kariuomenės pareigūnų nuomonės išsakymą vertina kaip karinių struktūrų siekį lemti civilių politikų sprendimus. Taip pat pažymėtina, jog išskyrus kai kuriuos atvejus, kai bus pasitelkiami konkretūs pavyzdžiai, Europos Sąjunga darbe bus suvokiama kaip vieningas darinys, nes kai kalbama apie tokią reguliavimo sritį, kaip žmogaus teisės ir laisvės, didelių skirtumų tarp šalių narių nėra pastebima arba jie nelaikytini esminiais.

Siekiant geriau suvokti Europos Sąjungos ir Turkijos motyvacijas, užimamų pozicijų logiką, debatai bus analizuojami pasitelkus Liudwigo Wittgensteino „kalbinių žaidimų“ idėją, kurios nuoseklią tyrimo metodologiją atskleidė tokie autoriai, kaip Gavanas Duffy, Brianas K. Frederkingas, Sethas A. Tuckeris, taip pat Haywardas R. Alkeris jaunesnysis, K.M. Fierke ar Thomas Risse. Darbe remiamasi ir Alexanderio Wendto socialinio konstruktyvizmo teorija, kuri valstybės identitetą bei interesus suvokia kaip tarptautinių veikėjų sąveikos proceso metu sukonstruotą ir kaitai pasiduodančią pasekmę.

Europos Sąjungos ir Turkijos debatuose apie žodžio raiškos laisvę bei religinių mažumų teises laikoma, jog kalba yra politinis aktas, todėl įvairaus pobūdžio pareiškimai, oficialios nuomonės išsakymai bus traktuojami kaip „žingsnių darymas“ Žaidimų teorijose. Kitaip tariant, ši prieiga savyje derina konstruktyvistinę ontologiją ir pozityvistinę epistemologiją⁶, nes remiamasi prielaida, jog veikėjai yra racionalūs, o identitetai ir interesai randasi valstybių sąveikos metu. Išlukštenus abiejų pusių išsakomus argumentus dialektikos būdu, galima išryškinti argumentavimo logiką, kuri savo ruožtu atskleidžia tapatybines nesutarimų priežastis. Tokiame „kalbiniame žaidime“ veikėjai geba racionaliai apsibrėžti savo prioritetus ir jų pirmenybės teikimas vienai iš pasirinkimo galimybių yra pagrįstas konkrečiais apskaičiavimais. Tai reiškia, kad, pirma, veikėjai siekia padidinti galimą naudą ir minimizuoti kaštus, antra, įvertina alternatyvas ir renkasi priimtinausią variantą.

Antrojo pasaulinio karo laikotarpi, kai Prancūzija buvo okupuota nacių, jis pavadino buvus "ne tokiu jau nežmonišku" // <http://www.jta.org/cgi-bin/iowa/breaking/106884.html> [Žiūrėta 2008 m. vasario 10 d.].

⁶ K.M. Fierke, „Links across the Abyss: Language and Logic in International Relations“ // *International Studies Quarterly*, Vol. 46, No. 3, 2002. – P. 332.

Dialoginė „kalbinių žaidimų“ prieiga pasirinkta siekiant iširti Turkijos ir Europos Sąjungos „nesusikalbėjimo“ priežastis, kai diskutuojama žodžio laisvės ir religinių mažumų teisių temomis. Darbe keliama *hipotezė*, jog bendro vardiklio nerandančių abiejų pusių „nesusikalbėjimo“ priežastis – specifika sąveikos struktūra, kurioje Europos Sąjunga neigia kertinius padalytojo Turkijos identiteto elementus. Laikoma, jog padalytasis šalies identitetas radosi 1923 m. Turkijai su Atatürku priešakyje nusprendus pasukti radikalaus modernizmo kryptimi. Dėl šio posūkio šalis liko susiskaldžiusi į eurofobiškus kemalistus bei šiems oponuojančias prosilamiškąsias jėgas. Tai lemia, jog debatuose Europos Sąjungai tenka kalbėtis ne su vieninga Turkija, o su jai atstovaujančiu ir didelę įtaką Turkijoje išlaikiusiu kemalistiškuoju *establishment'u* bei renkamas pareigas užimančiais ir nemažą visuomenės paramą turinčiais islamistų atstovais. Tuo būdu debatų schema tampa sudėtingesnė, nes tariama, jog juose dalyvauja Europos Sąjunga, Turkijos kemalistai ir Turkijos islamistai.

Darbo *tikslas* yra patvirtinti arba paneigti iškeltą hipotezę, kitaip tariant, bus siekiama įrodyti, jog įvairūs retoriniai prieštaravimai probleminėmis temomis kyla iš nusistovėjusios debatų sąveikos struktūros, kurioje reikiamai neįvertinamas Turkijos identiteto ambivalentiškumas.

Siekiant atsakyti į išsikeltą klausimą ir patvirtinti hipotezę darbe sprendžiama keletas *uždavinių*:

- Parodoma dvilypė Turkijos identiteto prigimtis, išskiriami esminiai kemalistiškosios ir islamistiškosios tapatybės stulpai, arba elementai;
- Atskleidžiama ambivalentiško Turkijos identiteto įtaka jos užsienio politikai bei debatams su Europos Sąjunga;
- Išskiriami pagrindiniai Europos Sąjungos ir Turkijai atstovaujančių kemalistų bei islamistų teiginiai nagrinėjamomis debatų temomis;
- Remiantis „kalbinių žaidimų“ prieiga, nustatoma, kokios taisyklės būdingos Europos Sąjungos ir Turkijos debatams žodžio laisvės ir religinių mažumų teisių temomis;
- Įvertinama Europos Sąjungos ir Turkijos „kalbinio žaidimo“ būklė, atsakoma į klausimą, ar žaidimas apskritai vyksta, ir jeigu taip, tai kas lemia debatų dalyvių pozicijas, kokius vaidmenis (draugo-priešo ir pan.) jie skiria vieni kitiems.

1. Teorinės prielaidos

Tarptautinių santykių disciplinoje kalbos vaidmuo yra ginčytinas bent jau ta prasme, kad racionalistai linkę apskritai eliminuoti ją iš tyrimų srities palikdami tai filologams, tuo metu postmodernistai (refleksyvistai) tiria tik kalbą ir taria ją esant tiek individualios, tiek kolektyvinės sąmonės priežastimi. Racionalistinei metateorinei pozicijai atstovaujantys realistai bei neorealistai pasaulį regi per interesų prizmę ir bet kokius pokyčius anarchinėje sistemoje suvokia kaip galios persiskirstymo išdava, šiai stovyklai taip pat priskiriami liberalai viltis deda į globalių institucijų formavimąsi, o postmodernistai susitelkia į kalbos studijas tarsi visi konfliktai šiuolaikiniame pasaulyje vyktų mojuojant ne ginklais, bet žodžiais ir jiems priskiriamomis reikšmėmis. Nepaisant tokios priešpriešos pastaruoju metu suvokta, kad kalba gali padėti identifikuoti tiek tarptautinės sistemos veikėjų identitetą, tiek interesų formavimąsi ir jų kaitą. Dėl šios priežasties savo vietą tarptautinių santykių disciplinoje išsikovojo vadinamasis konvencinis konstruktyvizmas, kuris ieško tiltų tarp pozityvistinės metodologijos ir konstruktyvistinių idėjų. Kaip teigia A.Wendtas, galios politika ir anarchinė pasaulio struktūra yra valstybių tarpusavio sąveikos produktas, kuris randasi šioje sąveikoje valstybėms mėginant apibrėžti savo identitetą (kas jos yra?) bei interesus (ko jos siekia?). Nors autorius neatmeta galimybės, jog vidiniai arba „genetiniai“ faktoriai taip pat gali turėti įtakos valstybių savęs ir aplinkos suvokimui⁷, tačiau bendraja prasme tai, ką realistai, neorealistai bei liberalai laikė duotybe, A.Wendtui tampa specifinės valstybių sąveikos, arba žaidimo, rezultatu. Šioje sąveikoje tarptautiniai veikėjai siunčia ženklus, interpretuoja vienas kito veiksmus bei kitas išraiškos priemones, reaguoja ir taip dalyvauja intersubjektyvių taisyklių kūrimo procese.

„Pirmasis socialinis aktas sukuria abiejų sąveikos dalyvių lūkesčius apie vienas kito elgesį: potencialiai klaidingus ir preliminarinius, bet vis tik lūkesčius. (...) Mechanizmas yra nuolat papildomas, tarpusavio sąveikos metu veikėjai laimi laikydamiesi vienu idėju ir pralaimi laikydamiesi kitu. Jeigu tai būtų pakartota pakankamai daug kartų, šios „abipusės charakteristikos“ suformuotų pakankamai stabilius savęs ir kito konceptus“⁸.

⁷ Alexander Wendt, „Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics“, *International Organization*, Vol. 46, No. 2, 1992. – P. 423.

⁸ Ten pat. – P. 405.

Tokia tarptautinių veikėjų bendravimo samprata lėmė, jog kalbos vartojimo aktai tapo svarbūs tiriant daugiau nei vieną veikėją apimančius procesus – nesvarbu, ar tai būtų derybos, grasinimai, pastangos sureguliuoti konfliktą ar kitas panašaus pobūdžio sąlytis. Lingvistinis posūkis suteikė galimybę ieškoti ryšio tarp kalbos bei pasaulio (word ir world)⁹, o kalbą bei jos vartojimą prilyginti veiksmui, kuriuo norima pasiekti tikslą. Šiuo atveju remiamasi prielaida, jog valstybės bei kiti tarptautiniai veikėjai yra racionalūs ir kalbą vartoja turėdami konkrečius siekius – tai yra žinią siunčia tikslinei auditorijai, tikisi sukelti vienokią ar kitokią aplinkinių veikėjų reakciją, nori išsiaiškinti kitų valstybių galimą elgseną, lūkesčius bei poziciją. Dėl šios priežasties galima tarti, jog pasitelkdamos kalbos aktus valstybės žaidžia žaidimus, kurie organizuojami pagal specifines taisykles ir kurie gali būti pasitelkiami kaip analizės priemonė.

1.1. „Kalbiniai žaidimai“ kaip analizės priemonė

Nagrinėjant bet kokius debatus ar derybas, kuriose norima susitarti dėl siektinų tikslų, jų įgyvendinimo būdo bei terminų (ką, kada ir kaip reikia padaryti), esminę svarbą įgyja besiderančių ar debatuojančių pusių bendravimo struktūra – ji lemia, kaip yra produkuojamos reikšmės, nurodo abiejų veikėjų vietą struktūroje ir, galiausiai, atskleidžia bendrąsias sąveikos taisykles, kurios savo ruožtu yra kuriamos debatų ar derybų proceso metu. Šis procesas L.Wittgensteino knygoje *Philosophical Investigations* įvardijamas kaip „kalbinis žaidimas“: jame kalba bei jos elementai yra traktuojami kaip instrumentai, kaldinantys konkrečias sąvokas, o rašytinius ženklus ir kalbinius garsus susiejantys su konkrečia tik tam tikrai žmonių grupei bendra ir suprantama reikšme. „Apie šį žodžių vartojimo procesą mes galime kalbėti kaip apie vieną iš vaikų žaidimų, kai jie mokosi savo gimtosios kalbos. Aš šiuos žaidimus vadinsiu „kalbiniais žaidimais“ (...). Be kita ko, „kalbiniais žaidimais“ vadinsiu viską, kas apima kalbą ir jos vartojimą“¹⁰, - teigia autorius.

„Kalbiniai žaidimai“ kaip būdas analizuoti tarptautinius santykius imtas tik XX a. II pusėje ir siejamas su vėlyvąja L.Wittgensteino filosofija. Joje atsisakoma kalbos suvokimo remiantis pasaulio - veidrodžio metafora (parodyti kas yra kas), o išryškinamas

⁹ K.M. Fierke, „Links across the Abyss: Language and Logic in International Relations“. *International Studies Quarterly*, Vol. 46, No. 3, 2002. – P. 333.

¹⁰ Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigations* // <http://www.galilean-library.org/pi1.html> [Žiūrėta 2008 03 02].

socialinis jos aspektas – priklausomybė nuo bendrų vertybių, bendrai suvokiamų reikšmių bei konteksto.

„Vartodamas kalbą, veikėjas ne tik lipdo etiketes pavieniams subjektams ar objektams, bet taip pat įsitraukia į veiksmą. Šis veiksmas apima tiek veikimą, tiek veikimo stabdymą ir, panašiai kaip iš šachmatų žaidėjo, iš jo reikalaujama paklusti žaidimo taisyklėms atliekant kiekvieną ėjimą“¹¹.

„Kalbiniai žaidimai“ yra ne kas kita kaip žaidimų teorijų vedinys, skirtumas tik tas, kad, pavyzdžiui, „Kalinio dilemoje“ ar „Viščiuko žaidime“ veikėjų veiksmai yra objektyviai apčiuopiami, o pasirinkimai – apibrėžti (bendradarbiauti-nebendradarbiauti, pasukti-nepasukti), tuo tarpu kalbos žaidimuose veiksmai išreiškiami kalbos aktais, o pasirinkimo galimybės - beveik neribotos.

Žaidimų teorijos paprastai pasirenkamos kaip įrankis tirti dviejų ar daugiau racionaliai mąstančių veikėjų santykį, dažniausiai išreikštą konfliktu ir/ar bendradarbiavimu. Iš ekonomikos mokslų paveldėtas modelis yra paremtas prielaida, jog valstybės ar kiti tarptautinės sistemos veikėjai tarpusavyje reikalus sprendžia atsižvelgdami į tikėtiną naudingumą arba „subjektyvų tikimybių pasiskirstymą“¹². Tai reiškia, kad sąveikos metu kiekvienas veikėjas sprendžia apie savo galimybes įgyti naudos, vertina pralaimėjimo tikimybę, stebi priešininko veiksmus, bando juos prognozuoti ir, galiausiai, tarsi suformuoja elgsenos strategiją. Žaidimo (veikėjų sąveikos) „rezultatas esti kiekvieno veikėjo pasirinktų „strategijų“ suma“¹³.

„Kalbiniuose žaidimuose“ veikėjai taip pat tariami esantys racionalūs bei gebantys įvertinti naudos bei kaštų santykį, tačiau šiuo atveju pagrindinis štrichas dedamas ant sąveikos dalyvių pripažįstamų taisyklių – tai yra, jeigu žaidimų teorijoje taisyklės traktuojamos kaip esančios *a priori*, tai šiuo atveju manoma, jog taisyklės formuojasi konflikto ar bendradarbiavimo proceso metu. Savo ruožtu sąveikos taisyklės, kaip teigia K.M.Fierke ir Michaelis Nicholsonas, lemia kalbos aktų reikšmes¹⁴, nes pastarosios nusistovi sutartiniu pagrindu. Tačiau pabrėžtina, jog „kalbinio žaidimo“ taisyklės gali kisti,

¹¹ K.M.Fierke, „Breaking the Silence: Language and Method in International Relations“. Kn. François Debrix (sud.), *Language, Agency, and Politics in a Constructed World*. New York: M.E.Sharpe, 2003. – P. 76.

¹² Martin Hollis, Steve Smith, *Tarptautiniai santykiai: aiškinimas ir supratimas*. Vilnius: Tyto alba/ALK, 1998. – P. 141.

¹³ Ten pat. – P. 142.

¹⁴ K.M.Fierke, Michael Nicholson, „Divided by a Common Language: Formal and Constructivist Approaches to Games“. *Global Society*, Vol. 15, No.1, 2001. – P. 11.

kaip gali kisti ir pats žaidimas. Vadinasi, tam tikroje laiko atkarpoje reikšmingai pakitus tarptautinių veikėjų pripažįstamoms taisyklėms, galima tarti, jog veikėjai transformavo sąveikos pobūdį ir tarsi perėjo į kitą žaidimą.

Kalbant apie žaidimo taisykles, būtina pabrėžti, jog jos gali būti sudaromos rašytiniais ir nerašytiniais susitarimais, nebyliomis, o kartais ir nesąmoningomis konvencijomis¹⁵. Rašytinis susitarimas šiuo atveju yra bet kokio pobūdžio tarptautinė tarpvalstybinė sutartis, kad ir kaip toks dokumentas vadintųsi. Nerašytiniu susitarimu galima laikyti paprotinę teisę arba tiesiog dviejų, trijų ar daugiau valstybių pasiryžimą tam tikroje situacijoje elgtis tam tikru būdu. Pavyzdžiui, valstybių diplomatinių atstovų apsaugos principo buvo laikomasi dar nuo Antikos laikų, nors rašytinė Vienos konvencijos „Dėl diplomatinių santykių“ buvo sudaryta tik 1961 m. Nebylūs susitarimai dažniausiai būna nusistovėję *status quo* pagrindu, o nesąmoningos konvencijos apima socialines taisykles, kai veikėjai priima tam tikrą elgseną kaip savaimę suprantamą dalyką. „Kalbiniuose žaidimuose“ taisyklės geriausia skirti į dvi rūšis, kurių vienos bus apibrėžiamos kaip žaidimą grindžiančiosios taisyklės, o kitos – jį reguliuojančiosios¹⁶.

Grindžiančiosios taisyklės – tai tokios taisyklės, kuriomis apibrėžiama pati žaidimo esmė: aprašomi galimi ėjimai, nustatoma, kokie veiksmai negalimi, aiškiai nurodoma, kas laikoma laimėjimu, kas pralaimėjimu. Pavyzdžiui, šachmatuose prie grindžiančiųjų taisyklių priskirtini bokšto, rikio, valdovės, žirgo, karaliaus bei pėstininko ėjimų aprašymai, nurodymai, kada ir kokiomis aplinkybėmis galima rokiruotė ir panašiai. Europos Sąjungos - Turkijos debatų atveju grindžiančiosiomis taisyklėmis bus laikoma: (a) plėtros taisyklė, kad Sąjungos nare tampama tik pritarus visoms šalims narėms; (b) Kopenhagos kriterijai, kuriuos nustatė šalys narės stojančiosioms valstybėms bei (c) bendras principas, jog Europos Sąjunga diktuoja taisykles šaliai kandidatėi, o ši mėgina prie jų prisitaikyti.

Reguliuojančiosios taisyklės – tai taisyklės, kurios dažniausiai būna grįstos nerašytiniais susitarimais arba nesąmoningai nusistovėjusiais veiklos modeliais. Jos tarsi papildoma grindžiamąsias taisykles, aiškiau reglamentuoja veiksmus. Kaip teigia Martinas Hollis ir Steve Smithas, pagrindinės, arba grindžiančiosios, taisyklės nepateikia atsakymo,

¹⁵ Martin Hollis, Steve Smith, *Tarptautiniai santykiai: aiškinimas ir supratimas*. Vilnius: Tyto alba/ALK, 1998. – P. 206.

¹⁶ Ten pat. – P. 206.

kodėl reikia atlikti vienokius ar kitokius veiksmus¹⁷, tuo metu nerašytinės praktinės taisyklės, nusistovėjusios tarpusavio sąveikos proceso metu, paaiškina, kaip reikia elgtis siekiant vieno ar kito tikslo, taip pat atskleidžia, kodėl yra elgiamasi, tuo, o ne kitu būdu. Europos Sąjungos – Turkijos debatų atveju vienas tyrimo uždavinių ir yra identifikuoti reguliuojančiasias taisykles, kurios radosi vykstant debatams dėl žmogaus teisių apskritai ir dėl žodžio bei religinių mažumų teisių konkrečiai. Tokių taisyklių identifikavimas padeda atrasti, ar sąveikos dalyvės išties žaidžia bendrą žaidimą, ar tik jį simuliuoja. Jeigu žaidimas vyksta (o jis vyksta tuomet, kai žaidžiama pagal bendras nusistovėjusias taisykles), tai reikia išsiaiškinti, koks jis – šioje studijoje nustatomos veikėjų pozicijos, lūkesčiai, tikėtina nauda, žaidimo strategija.

1.2. „Kalbinių žaidimų“ taikymas Europos Sąjungos – Turkijos debatams

Europos Sąjungos – Turkijos debatų tema, susijusi su žmogaus teisių įgyvendinimo problemomis Turkijoje, pasirinkta neatsitiktinai. Visų pirma, efektyvus žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimas šalyje kandidatėje yra vienas esminių kriterijų jai tapti Europos Sąjungos nare. Vakarų pasaulyje manoma, jog žmogaus teisių padėtis tiesiogiai atskleidžia demokratijos kokybę. Tai reiškia, kad nors procedūrine prasme demokratijos apibrėžimą sudaro tokie dėmenys, kaip laisvi rinkimai, įstatymo viršenybė ar taikus valdžios perdavimas rinkimų laimėtojams, tačiau demokratijos kokybė visuomet matuojama žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimo lygiu.

Turkija, nors ir skelbiasi esanti sekuliari demokratija, tačiau žmogaus teisių įgyvendinimas patiria vienokių ar kitokių sunkumų. „Vision of Humanity“ 2008 m. paskelbė pasaulio šalių taikumo indeksą, į kurį patenka ir pagarbos žmogaus teisėms įvertinimas. Skalėje nuo 1 iki 5 (kai 1 reiškia visišką pagarbą, o 5 - visišką nepagarbą) Turkijai teko 4 balų įvertinimas¹⁸. Tačiau pati Turkija viešojoje erdvėje dažnai pateikia paaiškinimus, atkreipia dėmesį į specifišką savo padėtį, neigia tam tikrų kontraversiškų faktų egzistavimą - kitaip tariant, argumentuoja, kodėl yra taip, kaip yra, ir iš esmės dalyvauja debatuose.

¹⁷ Ten pat. – P. 205.

¹⁸ „Vision of Humanity“ nustatydamą šaliai konkretų balų žmogaus teisių įgyvendinimo srityje remiasi Amnesty International duomenimis. Pažymėtina, jog nors šalių taikumo indeksas paskelbtas 2008 m., tačiau Amnesty International ataskaita buvo paskelbta 2007 m., o duomenys apie žmogaus teisių padėtį Turkijoje yra 2006 m. senumo. „Vision of Humanity“, *Global Piece Index*, 2008 // <http://www.visionofhumanity.org/gpi/results/turkey/2008/> [Žiūrėta 2008 05 21].

Antra priežastis rinktis tyrinėti Europos Sąjungos ir Turkijos debatus žmogaus teisių tema – vertybinis diskusijos pobūdis, išryškinantis esminius principus, kurių laikosi abi debatuojančios pusės. Principai savo ruožtu yra vienas tiesiausių kelių identifikuoti taisykles, kurių šiame „kalbiniame žaidime“ laikosi Turkija ir Europos Sąjunga.

Dėl įvardytų priežasčių (žmogaus teisės kaip demokratijose kokybės įvertis; vertybės, principai – žaidimo taisyklių identifikatoriai) debatų tema traktuojama kaip priemonė, padedanti išsiaiškinti, ar Turkija ir Europos Sąjunga žaidžia bendrą „žaidimą“, ar jį simuliuoja, ir jeigu žaidžia – tuomet kokiomis taisyklėmis remiasi. Tuo tarpu taisyklės, galiausiai, turėtų nuvesti prie pagrindinių priežasčių, kodėl Europos Sąjungos ir Turkijos debatai apie žmogaus teisių įgyvendinimą nevyksta taip sklandžiai, kaip kad galėtų vykti.

Tačiau pažymėtina, jog žmogaus teisės yra ypač plati sritis, ji apima teisę į gyvybę, fizinį integralumą, apsaugą nuo kankinimų, teisę į teisingą teismą, laisvę ir asmens neliečiamybę, nediskriminacijos principą, minties, sąžinės ir religijos laisvę, taip pat susirinkimų laisvę, teisę jungtis į asociacijas bei daugybę kitų teisių ir laisvių, kurios būtinos pilietinės visuomenės egzistavimui užtikrinti. Dėl šios priežasties, siekiant užtikrinti debatų aiškumą, darbe pasirenkamos dvi žmogaus teisių apsaugos sritys, arba temos, kuriomis Turkija ir Europos Sąjunga diskutuoja intensyviausiai – teisė į žodžio laisvę bei religinių mažumų padėties (religijos laisvės) problemos.

Debatai apie teisę į žodžio laisvę yra vieni ryškiausių, nes Turkijoje paplitusi praktika bausti asmenis už viešą nuomonės išsakymą tam tikrais visuomenei jautriais klausimais, sulaukia tiek vidaus, tiek užsienio žmogaus teisių aktyvistų bei Europos Sąjungos kritikos. Tačiau ši situacija nėra tokia vienareikšmiška: Turkija dažnai argumentuoja, jog tokių veiksmų imasi dėl jai kylančių grėsmių, tuo tarpu Europos Sąjunga pateikia savus kontrargumentus bei tikina atsižvelgianti į šalies interesą – apsaugoti esamą politinį režimą, išlaikyti teritorinį integralumą. Karščiausi ginčai šiuo atveju vyksta ties konkrečiais taškais – ar galima tramdyti žodžio laisvę, kai kalbama apie Turkijos valsybės įkūrėją Atatürką, armėnų genocido (ne)egzistavimo faktą bei kurdų tapatybę ir separatizmą.

Religinių mažumų padėties bei religijos laisvės atvejais svarbiausias akcentas dedamas ant Turkijos islamiškojo identiteto. Faktas, kad didžiąją daugumą gyventojų sudaro musulmonai pats savaime nėra nei stebinantis, nei keliantis ypatingas problemas, išskyrus tai, kad religija Turkijoje vaidina esminį visuomenę skaldantį vaidmenį. Minėtoji „Vision of Humanity“ iniciatyva, matuodama religijos svarbą Turkijos politikoje ir socialiniame

gyvenime, penkiabalėje sistemoje skyrė šaliai 4 balus (kai 1 reiškia, jog religija beveik nevaidina jokio vaidmens, o 5 – žymi ypač didelę jos svarbą)¹⁹. Tačiau šis balas reiškia ne siekį religijos normas pritaikyti politikoje ar socialinėje erdvėje, o faktą, kad Turkijos identitetas yra nevienalytis. Pagrindinis lūžis radosi dėl nesutarimų, kur yra religijos vieta: griežtai tik privati erdvė (kaip kad mano kemalistai, Atatürko pasekėjai) ar ir viešoji sritis, išskyrus valstybės valdymą ir politiką) – taip mano proislamiškoji visuomenės dalis, politikai, kurie darbe paprastumo vardan bus vadinami tiesiog islamistais. Nevienalytis Turkijos identitetas yra viena priežasčių, kodėl Europos Sąjungos ir Turkijos debatai vyksta kiek padrikai: Europos Sąjunga kalbasi ne su vienu diskusijos nariu – šalimi kandidate, o tarsi su dviem jos pavidalais – kemalistų *establishment*‘u ir renkama, įtakingas pareigas užimančiais islamistų atstovais. Tai lemia, kad dar prieš pradėdant gilintis į pačius debatus, reikia identifikuoti esminius kemalistiškojo ir islamistiškojo Turkijos identiteto elementus, šiam tikslui ir skiriama antroji darbo dalis.

¹⁹ Religijos svarbos analizę pasaulyje atliko britų leidinio *Economist* padalinys *Economist Intelligence Unit*. // „Vision of Humanity“, *Global Peace Index*, 2008 // <http://www.visionofhumanity.org/gpi/results/turkey/2008/> [Žiūrėta 2008 05 21].

2. Turkijos identiteto elementai

Konstruktivistų požiūriu valstybės identitetas kartu su jos interesais nėra jos prigimtinė DNR, o veikiau savybė. Kaip teigia A.Wendtas, identiteto kaip savybės apibrėžimas reiškia, jog jis yra būdingas tikslo siekiantiems subjektams, kurie savo ruožtu generuoja motyvacinius bei bihevioristinius nusistatymus. Identitetas glūdi subjekto savivokoje, tačiau šios savivokos prasmė priklauso ir nuo to, ar aplinkiniai subjektą suvokia taip pat²⁰. Tai reiškia, kad, tarkime, Turkija gali tarti esanti demokratinė valstybė, bet jeigu to nepripažins Europos Sąjungos šalys narės, tai šis identitetas arba savybė jų santykiuose paprasčiausiai neveiks. Dėl šios priežasties valstybės identitetas susideda iš to, kaip ji pati save suvokia, bei iš to, kaip ją suvokia kiti, arba, A.Wendto žodžiais tariant, „kyla tiek iš vidinių, tiek iš išorinių struktūrų“²¹.

Praktiniu požiūriu, kai identitetas traktuojamas kaip savybė, gaunama, jog valstybės tapatybė nėra statiška ir gali kisti²². Kaita gali būti įvairi, bet iš esmės, pagal A.Wendtą, ji vyksta per mėgdžiojimą ir socialinį mokymąsi. Pirmuoju atveju, valstybė perima tokią savivoką, kurią laiko „sėkminga“ esamoje socialinėje erdvėje, antuoju – per tarpusavio sąveiką su kitais tarptautinės sistemos veikėjais mokosi identiteto (perima prasmes, elgsenos modelius, konstruoja įvaizdžius – vienam veikėjui demonstruoja draugiškumą, kitam – priešišumą ir pan.), o paskui įgyvendina jį atsižvelgiant į kitų veikėjų reakciją²³. Mėgdžiojimas nuo socialinio mokymosi skiriasi tuo, kad taip konkrečiai valstybė nutaria keisti savo elgseną manydama, jog tai atneš jai daugiau naudos, galios, prestižo ar tiesiog padės pasiekti kitą trokštamą tikslą, bet tai nėra sąveika tarp kelių tarptautinių veikėjų ar keitimasis reikšmėmis. Tuo tarpu socialinis mokymasis yra glaudžiai susijęs su valstybių interakcija: tai gali būti tiek bendradarbiavimas, tiek konfliktas ar bet kokio kito pobūdžio sąlytis, bet jame veikėjai turi sąveikauti.

Tačiau kalbant apie Turkijos identitetą dar prieš jos sąveiką su Europos Sąjunga reikia aptarti ambivalentišką šios valstybės tapatybinę savivoką, kurią labiausiai lėmė faktas,

²⁰ Alexander Wendt, *Tarptautinės politikos socialinė teorija*. Vilnius: Eugrimas, 2005. – P. 239.

²¹ Ten pat.

²² Terminas „tapatybė“ darbe vartojamas kaip „identiteto“ sinonimas.

²³ Alexander Wendt, *Tarptautinės politikos socialinė teorija*. Vilnius: Eugrimas, 2005. – P. 345-348.

Pažymėtina, kad identitetas, anot A.Wendt, ir mėgdžiojant, ir mokantis įgyjamas kartu su interesais. Manoma, kad valstybės pirma iškelia klausimą, kas jos yra (identitetas), o paskui – ko jos nori (interesai). Tačiau šiuo atveju siekiant išvengti painiavos kalbama tik apie identitetus.

jog po I-ojo Pasaulinio karo Mustafa Kemal Atatürk su pasekėjais iškėlė radikalų tikslą vesternizuoti ir modernizuoti subyrėjusios Otomanų imperijos branduolį – Turkiją. Dėl šios priežasties valstybės tapatybinė savivoka suskilo į dvi dalis ir iki šiol tai kelia keblumą ne tik šalies viduje, bet ir tarptautinėje arenoje, pavyzdžiui, kad ir derantis dėl narystės Europos Sąjungoje.

2.1. Turkijos identiteto ambivalentiškumas

Šiuolaikinės Turkijos kūrimas buvo vienas radikaliausių valstybės perkonstravimo būdų pasaulio istorijoje: arabiškasis raidynas pakeistas lotynišuoju, sultonatas pradėtas transformuoti į vakarietišką respubliką (vėliau demokratiją), imperijos gyvavimą užtikrinęs daugiatautiškumas užleido vietą kraštutiniam turkų nacionalizmui, o islamas pradėtas neigti kaip šiuolaikinės visuomenės reikalavimų neatitinkanti praeities liekana, trukdanti Turkijai integruotis į Vakarų pasaulio erdvę.

Jeigu Otomanų imperija buvo vadinama „sergančiu Europos žmogumi“, tai moderni ir vakarietiška Turkija privalėjo tapti viena stipriausių ir įtakingiausių žemyno valstybių, galinčia džiaugtis atitinkamais galios ir prestižo atributais. Vienas esminių Mustafa Kemalio ir jo pasekėjų - kemalistų - tikslų jau nuo Jaunųjų Turkų Judėjimo laikų (XIX a. pab. – XX a. pr.) buvo atvesti šalį į „šiuolaikinės civilizacijos“ valstybių gretas – tai yra sukurti europietišką, modernią tautinę valstybę. Šios užduoties kemalistai ėmėsi iškart po Nepriklausomybės karo (1919-1922 m.) su britų ir prancūzų sąjungininkais armėnais bei graikais, o jų ideologija rėmėsi vadinamąja „šešių strėlių“ programa, kuri apėmė respublikanizmą, populizmą (orientaciją į visuomenę), sekuliarizmą, reformizmą, nacionalizmą ir steitizmą (etatizmą)²⁴.

„Naujieji lyderiai tikėjo turį pareigą nutraukti saitus su praeitimi ir sukurti naują tautą. Otomanų era ir visa, kas buvo su ja susiję, iškyrus kelias šlovingas užkariavimų ir didybės atkarpas, buvo pasmerkta ir nuvertinta tiek istorijos knygoje, tiek oficialioje retorikoje. (...) Tai turėjo būti revoliucija „iš viršaus“²⁵.

²⁴ Nuri Eren, *Turkey Today and Tomorrow: An Experiment in Westernization*. New York: Praeger, 1963. – P. 85.

²⁵ Doğu Ergil, „Identity Crises and Political Instability in Turkey“. *Journal of International Affairs*, Fall 2000, Vol. 54, No. 1. – P. 50.

Problema ta, kad po tokių kraštutinių bandymų transformuoti valstybės institucijas bei visuomenę Turkijos identitetas tapo nevienalytis. Viena vertus, valstybė save apibrėžia kaip vienintelę pasaulyje musulmonišką ir sekuliarią²⁶ demokratiją, kurioje klesti kultūrų įvairovė.

„Biurokratai, kurie sudaro apie 60 proc. valdančiojo elito, nuolatos nusivilia, kai amerikiečiai ar europiečiai apie Turkiją sako, jog tai islamiška šalis. Nes mes, turkai, labai didžiuojamės, kad esame vienintelė „sekuliari“ islamiška valstybė. Tai dalis mūsų identiteto“²⁷.

Kita vertus, Turkijoje egzistuoja proislamiškai nusiteikusi visuomenės dalis, kuri kemalistišąjį Turkijos įvaizdį vadina tiesiog „hegemonišku“, nes valstybė braunasi į daugelį piliečių gyvenimo sričių ir ypač priekabiai reguliuoja žodžio laisvės erdvę bei nuolat regi pavojų bet kokioje visuomenės grupių veikloje, kurią dažnai traktuoja kaip grėsmę nacionaliniam saugumui.

Klasikiniu tapatybės schizmos pavyzdžiu gali būti politinių partijų ir visuomenės tarpusavio kovos dėl galimybės moterims dėvėti galvos apdangalus ar skaras (*türban*) universitetuose. Nors Konstitucijos pataisos, atšaukiančios šį anksčiau galiojusį draudimą, valdančiosios Teisingumo ir plėtros partijos (Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP) parlamentarų balsais buvo priimtos Nacionalinėje Asamblėjoje ir pasirašytos Turkijos prezidento, tačiau situacija vis dar nerimsta. Vyriausiasis Apeliacinio teismo prokuroras Abdurrahmanas Yalçınkaya kreipėsi į šalies Konstitucinį Teismą, prašydamas uždrausti AKP veiklą, o 71-am jos politikui, įskaitant premjerą Recepą Tayyipą Erdoğaną ir prezidentą Abdullah Gülą, penkerius metus neleisti dalyvauti politikoje. Savo ieškinį prokuroras motyvavo tuo, kad neva AKP yra nusistačiusi prieš pasaulietinę šalies santvarką²⁸. Panašius kaltinimus minėtajai partijai išsako ir dalis visuomenės. Pavyzdžiui, 2007 m. balandį į Stambulo gatves išėjo apie milijoną jo gyventojų, kaltindami valdančiąją partiją ir jos vyriausybę atsitraukus nuo pasaulietiško principų bei reikaludami, kad iš prezidento

²⁶ Turkijos Konstitucijoje valstybė apibrėžiama kaip sekuliari, bet Turkijoje klestintį kraštutinį sekuliarizmą Vakarų tyrinėtojų dažnai yra vadinamas laicizmu.

²⁷ Maureen Freely, „A Conversation with Orhan Pamuk“. *The Granta* 93, 2006 // <http://www.granta.com/extracts/2638> [Žiūrėta 2008 03 21].

²⁸ AFP-BNS, „Turkijos premjeras kritikuoja pastangas uždrausti jo valdančiąją partiją“. 2008 m. kovo 15 d. Pažymėtina, kad Konstitucinis Teismas priėmė nagrinėti vyriausiojo Apeliacinio teismo prokuroro ieškinį.

rinkimų trauktusi jos atstovas A.Gülas²⁹. Tuo tarpu reikia atkreipti dėmesį, jog už AKP Turkijoje balsuoja kaskart daugiau rinkėjų: jei per 2002 m. parlamento rinkimus už ją balsavo 34,29 proc. rinkėjų, 2004 m. savivaldos rinkimuose AKP pelnė 41,67 proc. simpatijų, tai 2007 m. parlamento rinkimuose parama dar padidėjo iki 46,3 proc. rinkėjų balsų³⁰.

Dėl minėtų priežasčių, akivaizdu, jog tapatybinė Turkijos savivoka yra nevienalytė. Tai reiškia, kad debatuose su Europos Sąjunga apie žodžio laisvę ir mažumų teises Turkija kalba mažiausiai dviem balsais – vienas jų priklauso sekuliarizmą, modernybę ir specifiškai suvokiamą vakarietiškomą pabrėžiantiems kemalistams, kitas – proislamiškajai visuomenės ir politinio elito daliai, kuri darbe supaprastintai vadinama tiesiog islamistais³¹. Padalyto identiteto problema šiame darbe turi esminę reikšmę, nes lemia specifišką Turkijos ir Europos Sąjungos tarpusavio sąveikos schemą: viena vertus, organizacija „kalbasi“ su proislamiška vyriausybe, antra vertus, ji priversta išgirsti ir netiesioginį kemalistų balsą, nes šie užima stiprias pozicijas šalies biurokratijoje, teismuose ir armijoje, kuri nėra linkusi likti nuošalyje nuo politinių procesų.

Vienas pastarųjų atvejų, kai armija demonstravo savo politinį angažuotumą buvo 2007 m. balandį-gegužę Turkijoje kilusi konstitucinė krizė. Parlamente opozicija boikotavo prezidento rinkimus ir AKP iškeltas kandidatas A.Gülas tuomet nebuvo išrinktas šalies vadovu.³² Įtakingas armijos Generalinis štabas tuomet pagrasino, jog esant reikalui imsis veiksmų apginti pasaulietinę šalies santvarką. Tai paskatino priešiškas Europos Sąjungos pareigūnų pastabas ir kiek apmalšino armijos vadovų ryžtą³³.

²⁹ AFP-BNS, „Į mitingą Turkijoje susirinko per milijoną žmonių, teigia policija“. 2007 m. balandžio 29 d. Panašūs mitingai vyko sostinėje Ankaroje bei dar dviejuose šalies miestuose. Pasaulietiški protestuotojai A.Gülo kandidatūrą vertino kaip atsitraukimą nuo Atatürko nustatytų principų, nes prezidentas yra vyriausiasis ginkluotųjų pajėgų vadas, o armija skalbiasi esanti valstybės pasaulietinės santvarkos saugotoja.

³⁰ Šaltinis: oficialus Teisingumo ir plėtros partijos (AKP) tinklapis // <http://eng.akparti.org.tr/english/elections.html> [Žiūrėta 2008 05 08].

³¹ Pabrėžtina, jog šiuo atveju terminas „islamizmas“ reiškia atsigrėžimą į islamo siūlomas vertybes, kaip priešprieša į kemalistų kraštutinę modernybę ir radikalų sekuliarizmą. Nemaišyti su kai kurių marginalių grupuočių ir organizacijų (pvz., IBDA-C arba Didysis Islamo Kovotojų Frontas; İslami Büyükdoğu Akıncılar Cephesi) siekiu sukurti valstybę, kurioje dominuotų islamiška teisė arba kuri suvienytų Vidurio Rytų musulmonus.

³² Po nepavykusio mėginimo užsitikrinti kvorumą parlamente buvo paskelbti pirmalaikiai Turkijos Didžiosios Nacionalinės Asamblėjos rinkimai, kuriuos laimėjo AKP. Naujos sudėties parlamente ši partija užsitikrino centro dešinėsios pasaulietinės „Tėvynės partijos“ (ANAP) paramą ir sėkmingai išrinko A.Gülą prezidentu. AKP, be kita ko, surengė referendumą, kuriuo piliečiai pritarė siūlymui ateityje prezidentą rinkti ne parlamente, o visuotiniuose rinkimuose.

³³ „Reuters“-BNS, „ES įspėjo Turkijos kariuomenę nesikišti į politiką“. 2007 m. balandžio 28 d.

Tokiu būdu Europos Sąjungos ir Turkijos debatai dėl žodžio laisvės ir mažumų teisių tampa dvilypiai – tai, ką „kalbiniuose žaidimuose“ teigia Turkija iš esmės turės būti priskiriama ne valstybei kaip vienalyčiam dariniui, o arba kemalistams, arba islamistams. Savo ruožtu Europos Sąjungos argumentai bus taip pat traktuojami kaip skiriami arba vieniems, arba kitiems. Dėl šios priežasties dabar būtina aptarti šias dvi tapatybines savivokas atskirai, išryškinti esminius jų elementus, kurie turi įtakos debatuose su Europos Sąjunga dėl žodžio laisvės ir mažumų teisių. Pabrėžtina, kad kalbant apie kemalistiškąjį ir islamistiškąjį valstybės identitetą bus susitelkiama tik į svarbiausius ir akivaizdžiausius tapatybinius elementus, kurie yra keliami valstybės lygmeniu. Be to, svarbu suvokti, jog šie identitetai yra tarpusavyje konfliktuojantys.

2.1.1 Kemalistiškasis Turkijos identitetas

Kemalistiškasis identitetas ilgą laiką valstybėje buvo dominuojantis, nes esminius jo elementus nustatė Atatürkai bei jo idėjoms pritariantis elitas. Šis elitas susideda iš renkamų, bet nelabai įtakingų, Respublikos liaudies partijos (Cumhuriyet Halk Partisi, CHP) politikų bei nerenkamų biurokratijos, teismų sistemos kadru ir aukščiausios armijos vadovybės. Pagrindas jo formavimuisi buvo padėtas ankstyvuojančiu Respublikos laikotarpiu, nes nuo Turkijos sukūrimo 1923 m. iki 1945 m. šalyje egzistavo tik viena partija – CHP, kuri nulėmė pradinės politinio veikimo taisykles, su ja susiję asmenys buvo skiriami į svarbias pareigas šalies institucijose. Dėl šios priežasties, net ir pasibaigus vienos partijos periodui politinis procesas liko įstrigęs specifinėje būklėje, kai kemalistai tarsi nustato „žaidimo taisykles“ per vertybiškai angažuotus kadrus bei lemia šalies tapatybinę savivoką.

„Daugybė šiandieninių politinių problemų Turkijoje atrodo bent iš dalies tiesiogiai ar netiesiogiai susijusios su specifinėmis kemalistinės valstybės ir tautos interpretacijomis. Ši konkreti interpretacija suteikė formą politiniam ir iš dalies ekonominiam Respublikos vytymui“³⁴.

Svarbiausiais kemalistiškosios tapatybės elementais arba interpretacijomis, kaip kad vadina Nathalie Tocci, galima įvardyti kraštutinį pasaulietiškumą (arba priešišumą bet kokios islamiškoms vertybėms viešojoje erdvėje), tautos nedalumą (Turkijos piliečiai yra

³⁴ Nathalie Tocci, „21st Century Kemalism: Redefining Turkey-EU Relations in the Post-Helsinki Era“. Center for European Policy Studies, Working Document No. 170, 2001. – P. 1-2.

turkai ir nepripažįstama jokia kita tautinė ar etninė atskirybė), modernizmą (tai susiję su vakarietiškumu ir demokratija, kad ir kaip tai specifiškai būtų suvokiama) bei prioriteto teikimą valstybės interesams prieš piliečių lūkesčius (valstybės hegemoniškumą).

Pasaulietiškas. Ankstyvuojų Respublikos laikotarpiu pasaulietiškas pirmiausia reiškė islamo kaip religijos ir kaip vertybių rinkinio išstūmimą iš viešosios erdvės. Praktiškai tai pasireiškė tuo, kad buvo uždrausti sufijų vienuolių ordinai (1925 m.), valstybė paskelbta esanti sekuliari Respublika, sukurtas premjerui pavaldus Religinių reikalų direktoratas, kuris reguliavo su religija susijusius visuomenės gyvenimo klausimus, kontroliavo mečečių veiklą, atrinkdavo kandidatus skirti imamais (beveik atitinka katalikų pamokslininkus) ir muftijais (teisininkais)³⁵. Atsirado vadinamasis aprangos kodas: moterims uždrausta nešioti galvos apdangalus, vyrai su kiek ilgesnėmis barzdomis neturėdavo galimybės dirbti viešajame sektoriuje. Kaip teigia Mustafa Malikas, pagrindinis kemalistų siekis buvo modernizuoti šalį ją deislamizuojant³⁶. „Atšilimo“ laikotarpis radosi tik po trečiojo karinio perversmo³⁷, kai trejus metus šalį valdžiusi armija 1983 m. valstybės vairą atidavė į civilių politikų rankas, prieš tai dar „parašiusi“ naujos redakcijos Konstituciją, kuri sudarė sąlygas kariuomenės vadovybei kištis į politinį procesą. Tačiau būtent tuomet suvokta, jog islamas yra vienintelis veiksnys, kuris vienija turkus su ginkluotą pasipriešinimą Pietryčių Anatolijoje pradėjusiais kurdais, nes abi grupės priklauso islamo sunitų atšakai. Be kita ko, Turkijoje pradėjo kurtis proislamiškų ar islamistinių pažiūrų partijos, todėl imta manyti, jog religija negali būti visiškai nuneigta.

„Dalis nacionalistiškai nusiteikusių elito, remiamo biurokratijos, visuomenei pasiūlė naują identitetą: turkiškumo ir islamiškumo sintezę. 1980 m. karinio perversmo architektai šiuo ideologiniu konstruktu siekė pakeisti visuomenę. Šie sekuliaristai buvo įsitikinę, kad vakcina, sudaryta iš nacionalizmo ir dozės religingumo, sukurs paklusnią visuomenę“³⁸.

Tačiau nepaisant šio atšilimo, islamas ar islamiškos vertybės politikoje net ir šiuo laikais Turkijoje vis dar laikomos grėsme. Tai akivaizdžiai atskleidžia jau minėta

³⁵ Erik-Jan Zürcher and Helen van der Linden, „Searching for the Fault-Line. A survey of the role of Turkish Islam in the accession of Turkey to the European Union in the light of the „clash of civilisations“. The Netherlands Scientific Council for Government Policy report *De Europese Unie, Turkije en de islam* (vertimas į anglų k.), Amsterdam: Amsterdam University Press, 2004. – P. 102. // <http://www.esiweb.org/pdf/turkeynetherlands/eu.%20turkey%20and%20islam.pdf> [Žiūrėta 2008 03 05].

³⁶ Mustafa Malik, „Islam's Missing Link to the West“. *Middle East Policy*, Vol. X, No.1, 2003. – P. 131.

³⁷ Iš viso Turkijoje skaičiuojami 3 tikrieji perversmai (1960, 1971 ir 1980 m.) bei vienas „aksominis“ (1997 m.).

³⁸ Doğu Ergil, „Secularism and its assassins (suicidal secularists)“. *Turkish Daily News*, June 5, 2006.

konstitucinė krizė, kilusi renkant prezidentą, bei vėlesnis vyriausiojo Apeliacinio teismo prokuroro kreipimasis į Konstitucinį Teismą siekiant uždrausti proislamišką AKP. Sekuliaristai nuolat įtarinėja šią partiją vykdant slaptą islamišką darbotvarkę, o Turkijos armija ne kartą yra pabrėžusi savo, kaip svarbiausios pasaulietinių vertybių saugotojos, vaidmenį. Kaip savo kalboje yra teigęs Turkijos ginkluotųjų pajėgų (TGP) vadas Hilmi Özkökas, „pagrindiniai principai, kurie nuves Turkiją teisingu keliu, yra sekuliarizmas ir modernybė. Niekas neturėtų tikėtis, kad TGP šiais klausimais bus neutralios“³⁹.

Modernizmas. Turkijos modernumo siekis yra esminė nuostata lėmusi šalies atsigrėžimą į Vakarų pasaulį. Šis posūkis radosi dar Otomanų laikais, nes imperijos karinė galia buvo smukusi ir valstybės elitas puikiai suvokė, jog būtina imtis reformų⁴⁰. Žlugus imperijai bei susikūrus šiuolaikinei Turkijai, Atatürkas ir jo pasekėjai modernybę siejo su Vakarais, kurie dominavo pasaulyje pradedant XVIII amžiumi ir baigiant šiais laikais, nors, žinoma, šiam dominavimui nuolat iškyla įvairiausio pobūdžio iššūkiai. Turkijos modernizacija buvo pagrįsta ypatingu noru supanašėti su Vakarų valstybėmis⁴¹ ir tapti solidžia jų partnere⁴². Dėl šios priežasties modernumas buvo tiesiogiai susietas su vakarietiškumu, o šis savo ruožtu atrodė neatskiriamas nuo demokratinės valstybės valdymo sistemos. Turkijos Konstitucijoje rašoma, jog dokumentas „įkūnija pasiryžimą saugoti amžinai besitęsiančią Turkijos Respublikos egzistenciją, gerovę, materialų bei dvasinį klestėjimą, siekti *šiuolaikinės civilizacijos standartų* (paryškinta – E.S.), kad (šalis – E.S.) lygiomis teisėmis taptų gerbiama pasaulio tautų šeimos narė“⁴³. Pagrindiniame šalies įstatyme taip pat nurodoma, jog Turkija yra demokratinė, sekuliari ir socialiai orientuota valstybė, tačiau bėda ta, kuri demokratinė ji atrodo tik kemalistiškajam turkų elitui, bet šalies akademinė bendruomenė, užsienio tyrinėtojų bei apžvalgininkų ir valstybių atstovų nuomonė šiuo klausimu nėra vienareikšmiška. Kaip teigia Doğu Ergilas, ironiška, bet, kurdami į Vakarus orientuotą demokratiją, kemalistai sukūrė „hegemoninį“ režimą, kuris

³⁹ Turkijos ginkluotųjų pajėgų (TGP) vado generolo Hilmi Özkök kalba Turkijos karo koledže, 2005 m. balandžio 20 d. // <http://www.tsk.mil.tr/eng/konusma/harpakademisikonusma20Nisan.htm> [Žiūrėta 2008 03 27].

⁴⁰ Otomanų imperijos reformų laikotarpis vadinamas Tanzimato era, kuri prasidėjo 1839 m.

⁴¹ Cenap Çakmak, „Human Rights, The Euroepan Union and Turkey“. *Alternatives. Turkish Journal of International Relations*, Vol. 2, No. 3-4, 2003. – P. 63.

⁴² Ryšiai su JAV sustiprėjo tik po II-ojo Pasaulinio karo, nes JAV Turkiją laikė vienu pagrindinių sovietų sulaikymo strategijos forpostų. Iki to laiko, Turkijos modernizavimas buvo vykdomas pagal Europos valstybių modelį. Daugelis tyrinėtojų pabrėžia, jog Turkijos institucijos bei pati valstybė buvo kuriama atsižvelgiant į Prancūzijos pavyzdį.

⁴³ Turkijos Respublikos Konstitucija, Official Gazette No. 17863, Nov 9, 1982 // <http://www.tbmm.gov.tr/english/constitution.htm> [Žiūrėta 2008 04 25].

kaip tik ignoravo vakarietiškas teisės viršenybės ir laisvės vertybes⁴⁴. „Hegemoninis“ režimas šiuo atveju reiškia, kad šalyje linkstama prioritetą teikti ne piliečiams ar jų grupėms, o valstybei bei jos interesams – tai jau trečiasis tapatybės elementas, kuris kyla iš to, jog Turkijoje jaučiama grėsmė dėl valstybės išlikimo. Laikoma, jog tokią grėsmę kelia savą valstybę sukurti trokštantys kurdai bei islamistai, kurie savo esme laikomi priešiški modernybei, demokratijai bei Vakarams.

Valstybės hegemoniškumas. Prioriteto teikimas valstybės interesams prieš piliečių laisves, teises bei lūkesčius savo esme nėra demokratiškas reiškinys, bet jis būdingas daugeliui išlikimo grėsmę patiriančių valstybių, nors Turkijos atveju galima ginčytis, ar postuluojamos grėsmės yra tikros, ar tik tariamos. Europos Sąjungos narystės siekianti Turkija nuolat pabrėžia savo specifiškumą ir patiriamas grėsmes valstybės nacionaliniam saugumui, kaip paaiškinimą, kodėl ji riboja kai kurias žmogaus teises, pavyzdžiui, laisvą minties raišką arba mažumų (labiau etninių nei religinių) teises. Kaip pavyzdį galima pateikti bylą, iškeltą garsiam rašytojui, Nobelio premijo laureatui Orhanui Pamukui, už tai, kad šis paminėjo vykus armėnų genocidą, arba netgi teismo nuosprendį akademikui Atillui Yaylai, nes profesorius, skaitydamas paskaitą universitete, išreiškė abejonę, ar Atatürko pažiūros prisidėjo prie Turkijos pažangos. Liberalių pažiūrų profesorius taip pat kėlė klausimą, ar būtina moderniai Turkijai visur šalyje laikyti Atatürko portretus bei statulas ir susilaukė 15 mėnesių lygtinio įkalinimo⁴⁵. O.Pamukui byla buvo nutraukta susilaukus griežtos Europos Sąjungos kritikos, tačiau tai buvo padaryta ne pripažįstant rašytojo teisę laisvai reikšti mintis, bet pasirinkus teisine kolizija - neva pagal pataisytą Baudžiamąjį kodeksą Teisingumo ministerija neturi įgaliojimų tęsti teismo procesą⁴⁶.

Kaip teigia buvęs Turkijos užsienio reikalų ministras Mümtazas Soysalas, dabartinė Turkijos Konstitucija, kuri buvo priimta 1982 m., „apibrėžia tipišką tautinę valstybę, suformuotą pagal „jakobiniškus“ Prancūzų revoliucijos principus - nacionalinio suvereniteto viršenybę, valstybės teritorijos neatskiriamumą nuo tautos bei pačios teritorijos nedalumą⁴⁷. Dėl to valstybės prigimtis savo esme gali būti vadinama ekstensyvia, nes

⁴⁴ Doğu Ergil, „Identity Crises and Political Instability in Turkey“. *Journal of International Affairs*, Fall 2000, Vol. 54, No. 1. – P. 43.

⁴⁵ „Reuters“-BNS, „Turkų akademikas nuteistas už Atatürko įžeidimą“. 2008 m. sausio 28 d.

⁴⁶ „Reuters“-BNS, „Turkijoje nutraukta rašytojo Pamuko byla“. 2006 m. sausio 23 d.

⁴⁷ Mümtaz Soysal, „Introduction to the constitutional problems of the accession of Turkey“. Kn. A.E.Kellermann, J.W. de Zwaan, J.Czuczai (sud.), *The Constitutional Impact at EU and National Level*.

iškeldama gyvybinius interesus (teritorinį vientisumą, kaip priešpriešą kurdų separatizmui, bei tautiškumą, kaip priešpriešą valstybių sienų nepripažįstančiam islamo *ümmet* konceptui) į pirmąsias prioritetų gretas ji neigia bet kokią pliuralizmą ir pačios valstybės sąvoka tampa artima (neo)realistų sampratai, kai ji tariama esanti tarsi vieningas veikėjas, o individai bei visuomenės grupės savo tikslus ir veiklą turi derinti grynai prie valstybės nustatomų kryptių.

Nacionalizmas. Tautos nedalumo principas yra vienas iš svarbiausių Turkijos identiteto elementų, nes, kaip minėta, jis kyla iš vienos pagrindinių valstybei kylančių vidinių grėsmių – kurdų separatizmo⁴⁸.

Žlugus Otomanų imperijai, pagal su britais ir prancūzais 1920 m. pasirašytą Sevro taikos sutartį, buvo numatyta įkurti kurdų valstybę Kurdistaną. Tačiau turkų Nepriklausomybės karas įvykius pasuko kiek kita linkme: pastarieji, kartu su Mustafa Kemaliu priešakyje, atkovojo dabartinės Turkijos teritorijas, todėl 1923 m. Šveicarijos mieste Lozanoje pasirašyta nauja sutartis, kuri deklaravo Turkijos įkūrimą ir joje nebeliko užuominų apie galimą nepriklausomą kurdų valstybę.

Susikūrus Turkijai kurdų klausimas tapo tabu politinėje darbotvarkėje. Anot Atatürko bei jo pasekėjų, visi Turkijos piliečiai buvo turkai, o kurdai tiesiog vadinti „kalnų turkais“⁴⁹. Net ir dabartinėje šalies Konstitucijoje teigiama, jog „kiekvienas su Turkija pilietybės saitais susijęs asmuo yra turkas“⁵⁰. Ilgą laiką kurdų kultūrinės teisės buvo maksimaliai apribotos – nebuvo televizijos laidų, literatūros kūrinių ar spaudos kurdų kalba, o parlamentarui deklaruoti savo etninę kilmę kaip kurdišką, o ne turkišką, prilygo politinės karjeros pabaigai. Situacija sušvelnėjo tik spaudžiant Europos Sąjungai: šiuo metu Turkijoje veikia keturios vietinės radijo ir televizijos stotys, tačiau ir šioms egzistuoja daugybė veiklos apribojimų. Kurdų vaikai vis dar neturi galimybės mokytis gimtosios kalbos mokyklose⁵¹, šios kalbos vartojimas vis dar nėra priimtinas politiniame gyvenime – 2007 m. teismas kaltais

Introduction to the constitutional problems of the accession of Turkey. The Hague: TMC Asser Press, 2001. – P. 259.

⁴⁸ Pietryčių Turkijoje įsikūrusi kurdų bendruomenė yra didžiausia pasaulyje ir sudaro apie 20 proc. visų šalies gyventojų. Kiek mažiau kurdų gyvena Šiaurės Irake, nedidelės bendruomenės įsikūrusios Sirijoje, Irane ir Armėnijoje.

⁴⁹ Doğu Ergil, „Identity Crises and Political Instability in Turkey“. *Journal of International Affairs*, Fall 2000, Vol. 54, No. 1. – P. 51.

⁵⁰ Turkijos Respublikos Konstitucija, Official Gazette No. 17863, Nov 9, 1982 // <http://www.tbmm.gov.tr/english/constitution.htm> [Žiūrėta 2008 04 25].

⁵¹ Kurdų vaikai anksčiau galėjo gimtosios kalbos žinių semtis privačiose mokyklose, tačiau 2004 m. visos jos buvo uždarytos. Tačiau galimybė mokytis kitos nei turkų kalbos egzistuoja kitoms tautinėms mažumoms, bet ne valstybinėse, o privačiose mokyklose.

pripažino kelis Teisių ir laisvių partijos (Hak ve Özgürlükler Partisi, Hak-Par) asmenis, nes šie per partijos narių suvažiavimą kalbas perskaitė ne turkiškai, o kurdiškai⁵².

Akivaizdu, jog kurdiškasis identitetas yra neigiamas jį pakeičiant turkiškuoju ir taip neva švelninant kurdų separatizmo grėsmę valstybės teritoriniam vientisumui. Turkija netgi neigia egzistuojant kurdų separatizmą ir vadina tai tiesiog terorizmu. Pažymėtina, kad 1984 m. Kurdistano darbininkų partija (Partiya Karkerên Kurdistan, PKK) pradėjo ginkluotą kovą, kurią tęsia iki šiol. Europos Sąjunga, JAV bei, žinoma, Turkija PKK dėl jos kovos metodų laiko teroristine organizacija. Skaičiuojama, kad nuo savo veiklos pradžios iki 2004 m. PKK gali būti atsakinga už apytiksliai 1030 išpuolių, įvykdytų daugiausia Turkijoje⁵³.

Nepaisant fakto, jog Turkijoje PKK išpuoliai laikomi terorizmu, o ne nepriklausomybės kovomis, vis tik po šiuo fasadu visuomet slypi valstybės dezintegracijos baimė, todėl visa tai eliminuojama kuriant ypač primygtinį „turkiškumo“ identitetą. M.Hakano Yavuzo ir Nihat Ali Özcano teigimu, Turkija ieškojo būdo sukurti naują identitetą ir pelnyti subjektų lojalumą. Pasak jų, valstybėje vykusių reformų tikslas buvo konstruoti turkišką nacionalizmą, o reformistinis elitas save siejo tik su turkiškuoju identitetu⁵⁴. Visa tai vyko eliminuojant kurdiškąją tapatybę ne tik iš politinio gyvenimo, bet iš viešojo diskurso apskritai. Neatsitiktinai Mustafa Kemalis gavo Atatürko (turkų tėvo) vardą, viešosiose erdvėse bei institucijų pastatuose pilna jo atvaizdų bei paminklų, o bet kokia vieša mintis apie Turkijos ginkluotųjų pajėgų (TGP) galimai neteisėtus veiksmus Pietryčių Anatolijoje ar Šiaurės Irake yra smerktina ir neleistina, nes remiantis kemalistų samprata tokia mąstysena beveik prilygsta terorizmo rėmimui.

Iš visų keturių minėtų esminių kemalistų postuluojamų Turkijos identiteto elementų vis tik svarbiausiais reiktų laikyti nacionalizmą (turkiškumą) bei pasaulietišumą, nes jie yra tiesiogiai susiję su, kaip manoma, pagrindinėmis šaliai kylančiomis grėsmėmis. Tuo metu valstybės hegemoniškumas jau gali būti traktuojamas kaip pasitelkiama priemonė įveikti šias grėsmes, o modernizmas - kaip Turkijos *raison d'être*. Tačiau visi keturi elementai yra esminiai, kai norima suprasti Turkijos vidaus ar užsienio politiką – jie turi

⁵² Commission of the European Communities, Commission Staff Working Document, *Turkey 2007 Progress Report*. Brussels, 2007. – P. 22. // http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2007/nov/turkey_progress_reports_en.pdf [Žiūrėta 2008 05 01].

⁵³ Šaltinis: Global Terrorism Database (GTD) // <http://209.232.239.37/gtd1/sresults.aspx> ir <http://209.232.239.37/gtd2/sresults.aspx> [Žiūrėta 2008 05 10].

⁵⁴ M.Hakan Yavuz, Nihat Ali Özcan, „The Kurdish Question and Turkey’s Justice and Development Party“. *Middle East Policy*, Vol. XIII, No. 1, 2006. – P. 104.

įtakos ir šalies sąveikai su Europos Sąjunga, nes pastaroji per europeizaciją skatina demokratizaciją, o šis procesas iš dalies paplauna turkų valstybės pamatus. Bet aptarus kemalistiškąją Turkijos identitetą būtina pereiti prie islamistiškojo, kuris formavosi kaip priešprieša kemalistų keliamiems tikslams ir išryškina kitus tapatybinius elementus.

2.1.2. Islamistiškasis Turkijos identitetas

Islamiškasis Turkijos identitetas neturėtų būti siejamas su kokia nors organizacija ar tiksliai apibrėžiamomis struktūromis, nes visuomenei, kurios daugumą sudaro musulmonai, islamo siūlomas vertybių rinkinys yra tapęs vienu iš svarbiausių individualios tapatybinės savivokos stulpų. Tačiau valstybės lygmeniu jis tampa svarbus tuomet, kai randasi požymių, jog minėtos vertybės bus taikomos politiniame ir socialiniame gyvenime, o jų identifikavimas taps vienu svarbiausių Turkiją apibūdinančių bruožų.

Islamiškoji tapatybinė savivoka Turkijoje formavosi kaip reakcija į kemalistų kraštutinį pasaulietišumą, hegemoninę valstybę, visaapimančią modernumo siekį ir daugeliu požiūriu perdėtą „turkiškumo“ teigimą. Šią reakciją lengviausia stebėti per proislamišką darbotvarę ar vertybes deklaruojančių politinių partijų kūrimą bei visuomenės paramos joms dinamiką.

Pirmoji proislamiška partija Turkijoje susikūrė 1970 m. ir po to procesas sekė vienoda grandine: Konstitucinis Teismas arba perversmo būdu valdžią perėmusi karinė chunta partiją uždraudžia, o ši vėl atsikuria pakeitusi pavadinimą ir kiek modifikavusi programą⁵⁵. Šis procesas pats savyje nebūtų toks svarbus, tačiau jis atskleidžia Turkijoje tvyrančią įtampą tarp kemalistų bei islamistų. Pastarieji kaskart pelno vis didesnę visuomenės paramą⁵⁶, o tai sudaro sąlygas manyti, jog Turkijoje egzistuoja poreikis gintis nuo kemalistų

⁵⁵ 1970 m. susikūrė Nacionalinės tvarkos partija (Milli Nizam Partisi, MNP), jai vadovavo akademikas, universiteto profesorius Necmettinas Erbakanas. Po metų Konstitucinis Teismas (KT) partiją uždraudė, o dar po kelių mėnesių šalyje įvyko karinis perversmas, N.Erbakanas pabėgo į Šveicariją. 1972 m. N.Erbakanui artimi žmonės įkūrė Nacionalinio išsigelbėjimo partiją (Milli Selamet Partisi, MSP), jis pats grįžo jai vadovauti. 1980 m. vėl įvyko karinis perversmas, MSP buvo uždaryta. Kai politinė valdžia buvo sugrąžinta civiliams, 1983 m. N.Erbakanas įsteigia Gerovės partiją (Refah Partisi, RP), tačiau šią 1998 m. vėl uždaro KT. Tuo pačiu sprendimu N.Erbakanui uždraudžiama kandiduoti į renkamas pareigas. Dar prieš RP uždarymą, islamistai sukūrė Dorovės partiją (Fazilet Partisi), į kurią emigravo didžioji dauguma uždraustosios RP narių, bet ir ši buvo uždrausta 2001 m. Tuomet islamistai skilo į konservatyvius, kurie įsteigė Laimės partiją (Saadet Partisi, SP) ir moderniusius, kurie su Receptu Tayyipu Erdoğanu priešaky, sukūrė Teisingumo ir plėtros partiją (AKP).

vykdomo islamiškosios tapatybės naikinimo (priešprieša kraštutiniam pasaulietiškumui). Dėl šios priežasties kaip vieną esminių islamistiškosios tapatybės elementų tenka aptarti „vertybinės politikos“ iššūkį - procesą, kai islamistai kalba apie demokratiją, kurioje neužginčijamos istoriškai nusistovėjusios vertybės, o juo labiau nediskriminuojama 99 proc. šalies gyventojų sudaranti religinė dauguma.

Musulmoniškas kaip šalies tapatybės dalis. Pagrindinė islamistų siekiama yra susijusi su poreikiu apsaugoti musulmonus, jų vertybes nuo kemalistų suformuoto suvokimo, jog islamas ir musulmonai yra grėsmė. Kaip teigia M. Hakanas Yavuzas, kemalistai suformavo tokią struktūrą, kurioje proislamiškos jėgos atsiduria vadinamojo Kito vaidmenyje – jos nuolat turi įrodinėti, jog atitinka Mustafa Kemalio suformuotus kriterijus, netrokšta sukurti islamiškos valstybės, remia sekuliarizmą, šalies modernizavimą, integraciją į Vakarų struktūras (šiuo metu tai daugiausia reiškia narystę Europos Sąjungoje, bet apima ir bendrą partnerystės bei bendradarbiavimo suvokimą).

„Įsivaizduojamoje Turkijos tapatybėje islamas visuomet buvo paslėptas. Kaip buvo galima tikėtis, tai sukūrė gilaus egzistencinio nerimo jausmą. Islamas, atskirtas nuo turkiškojo identiteto konstravimo, pradėjo persekioti kemalistus“⁵⁷.

Pabrėžtina, jog islamistų ginamas musulmoniškas gali būti įvardintas ne tiek kaip naujovių troškimas ar originalių tapatybės elementų ieškojimas, bet labiau kaip siekis atsisakyti kemalistiškojo radikalumo: tai yra noras matyti mažiau pasaulietiškumo (sekuliarumo), daugiau atsigręžimo į kultūrinės vertybes, mažiau valstybės reguliuojamų sričių, daugiau demokratiškumo. Bet, tarkime, kurdų separatizmo klausimu islamistai taip pat lieka nepalenkiami - vykstant 2007 m. parlamento rinkimų kampanijai proislamiškoji AKP demonstravo ne mažesnę nei kitos partijos siekį neleisti kurdų sukilėliams įkurti bazių kurdų gyvenamame Šiaurės Irake. Šis klausimas netgi užgožė šios bei kitų partijų deklaruojamas nuostatas apie derybų procesą dėl narystės Europos Sąjungoje⁵⁸. Tačiau islamistai akcentuoja primygtinio „turkiškumo“ problemas – kai Turkijos piliečiai turi pasirinkti, arba jie turkai, arba priešai. Šiuo atveju islamistai akcentuoja, jog Turkiją paliekant turkams, kurdai lieka nuošaly, todėl vieningas „turkiškas“ tautinis identitetas nėra naudingas: neva verčiau atsigręžti į bendras vertybes – islamą.

⁵⁷ M.Hakan Yavuz, „Cleansing Islam from the Public Sphere“. *Journal of International Affairs*, Vol. 54, No. 1, 2000. – P. 25.

⁵⁸ Aydın Hasan, „What do the parties have to say on foreign policy, Cyprus and the EU?“. *Turkish Daily News* // <http://www.turkishdailynews.com.tr/vote2007/article.php?enewsid=22> [Žiūrėta 2008 05 10].

M.Hakano Yavuzo ir Nihato Ali Özcano teigimu, AKP nuostatas kurdų klausimu galima apibūdinti dviem pagrindiniais teiginiais:

- Kurdų problema kyla ne iš pačių kurdų deklaruojamo nacionalizmo, o iš nežaboto sekuliarizmo ir turkiškojo nacionalizmo, kurie savo ruožtu kyla iš kemalizmo;
- Konfliktas tarp turkų ir kurdų gali sušvelnėti sustiprinus islamiškuosius brolybės ryšius, nes tiek vieni, tiek kiti priklauso sunitiškajai islamo atšakai⁵⁹.

Kurdų klausimu galima tarti, kad praktiniu požiūriu islamistai paklūsta nustatytiems politinės veiklos kriterijams ir kemalistų nustatytas tautinio identiteto formavimo laukas yra priimamas kaip duotybė, tačiau idėjų lygmeniu islamistai laikosi nuostatos, jog kemalistams būdingas kurdiškumo neigimas yra klaida. Tokia laikysena gali būti aiškinama dviem priežastimis: viena vertus, islamistams, ypač AKP, yra pavojinga kvestionuoti visus esminius Turkijos tapatybinis elementus (atsižvelgus į tai, kaip lengvai partijos gali būti paskelbtos už įstatymo ribų), kita vertus, kurdų separatizmas nėra tik lingvistiškai sukonstruota problema – ji išties egzistuoja ir apie tai liudija tiek PKK veikla, tiek patiriami išpuoliai.

2.2. Dvilypio identiteto įtaka Turkijos užsienio politikai

Padalintasis identitetas yra viena priežasčių, kodėl Turkija patiria sunkumų derybose su Europos Sąjunga. Debatuose dėl žodžio laisvės ir mažumų teisių, kurie detaliam bus aptarti trečiojoje darbo dalyje, Turkijos pozicija yra dvilypė – vienu atveju argumentacija seka iš vienos idėjų sistemos (pavyzdžiui, kemalizmo), kitu atveju – iš kitos (islamizmo). Tuo metu pati Europos Sąjunga žmogaus teisių klausimais turi nusistovėjusias tradicijas ir jos logika šiuose debatuose yra vienalytė. Tačiau prieš pereinant prie pačių debatų tyrimo būtina aptarti dvilypio identiteto įtaką Turkijos užsienio politikai. Šiame skirsnyje reikia atsakyti į klausimą, kaip Turkijoje formuojami užsienio politikos sprendimai, nes tai savo ruožtu padės suvokti, kas trikdo Europos Sąjungos ir Turkijos debatus dėl žmogaus teisių.

Pagal šalies Konstituciją, Turkijos užsienio politiką formuoja prezidentas drauge su Vyriausybe, bet šalies saugumo klausimais savo nuomonę gali reikšti armijos Generalinis štabas, o *de facto* į užsienio politikos formavimo procesą yra įtraukta ir

⁵⁹ M.Hakan Yavuz, Nihat Ali Özcan, „The Kurdish Question and Turkey’s Justice and Development Party“. *Middle East Policy*, Vol. XIII, No. 1, 2006. – P. 103.

Nacionalinė Saugumo Taryba (NST)⁶⁰, sudaryta iš prezidento, premjero, vicepremjėrų, teisingumo, gynybos, vidaus ir užsienio reikalų ministrų, taip pat aukščiausių karinių oro, sausumos ir jūrų pajėgų pareigūnų, armijos Generalinio štabo vado bei policijos vadovo⁶¹. Ši taryba turi kompetenciją valstybės institucijoms teikti įvairius siūlymus, kurie iš esmės nėra privalomi, tačiau praktika rodo, jog NST teikiamų rekomendacijų yra dažnai laikomasi. Nors Europos Sąjunga kritikuoja karinio personalo dalyvavimą sprendžiant politinius klausimus, tačiau Turkija į šią kritiką reaguodavo formaliai. Vis tik 2003 m. Turkijos parlamente spaudžiant Europos Sąjungai buvo priimtas reformų paketas, kuris apribojo NST įtaką vidaus ir užsienio politikos formavimo procesui – nustatė, kad civilių politikų joje bus daugiau nei karinio personalo, Taryba neteko galimybės vertinti kitų valstybės institucijų veiklos, jos atstovai atšaukti iš Kino ir muzikos kontrolės tarybos, taip pat Radijo ir televizijos tarybos bei Aukštojo mokslo tarybos. Kaip teigiama 2007 m. Europos Komisijos raporte, kuriuo vertinamas Turkijos progresas vykdant reformas, NST, atrodo, sėkmingai dorojasi su pakitusiu vaidmeniu, tačiau armija vis tik stengiasi daryti įtaką vidaus ir užsienio politikos formavimui⁶². Esminiai užsienio politikos klausimai, kuriais armija linkusi reikšti nuomonę, yra Kipro bei kurdų problemos⁶³. Turkijos narystė Europos Sąjungoje šalies armijai nesukelia ypač didelių neaiškumų, tačiau problemos kyla dėl to, kad europeizacijos procesas lemia Europos Sąjungos institucijų kišimąsi į Turkijos vidaus reikalus, o tai nėra itin priimtina šalies karinių struktūrų atstovams: kaip minėta, armija save laiko sekuliarizmo ir vakarietiško valstybės kurso sergėtoja, todėl prarasdama įtaką Turkijos viduje armija baiminasi galimų valstybės orientacijos pokyčių. Tai kaip tik ir žymi dvilypio (islamistiškojo bei kemalistiškojo) identiteto poveikį šalies užsienio politikos formavimui. Šiuo atveju skilusi valstybės tapatybė svarbi tuo, kad ji lemia ne tik skirtingus lūkesčius iš narystės Europos Sąjungoje, tačiau sąlygoja ir specifinę Turkijos ir Europos Sąjungos sąveikos struktūrą. Turkija dialoge su Europa dėl atitikties Kopenhagos kriterijams, tarp kurių yra ir žodžio

⁶⁰ Ertan Efeğil, „Foreign Policy-making in Turkey: A Legal Perspective“. *Turkish Studies*, Vol. 2, No. 1, 2001. – P. 147.

⁶¹ Turkijos Respublikos Konstitucija, Official Gazette No. 17863, Nov 9, 1982 // <http://www.tbmm.gov.tr/english/constitution.htm> [Žiūrėta 2008 04 25].

⁶² Commission of the European Communities, Commission Staff Working Document, *Turkey 2007 Progress Report*. Brussels, 2007. – P. 9. // http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2007/nov/turkey_progress_reports_en.pdf [Žiūrėta 2008 05 12].

⁶³ Kurdų klausimas gali būti traktuojamas ir kaip vidaus, ir kaip užsienio politikos darbotvarkės dalis. Šiuo atveju tai labiau užsienio politikos reikalas, nes turima omenyje karinės operacijos prie Šiaurės Irako sienos arba net ir peržengus jos ribas.

laisvės bei mažumų teisių klausimai, kalba dviem balsais: kemalistų ir islamistų. Pirmieji saugo Atatürko nustatytą vidinę valstybės sąrangą ir yra sukonstravę svarbiausių sprendimų priėmimo modelį, kuriuo užsienio politika yra glaudžiai susiejama su vidaus reikalais: bet kurios (-ių) politinės (-ių) jėgos (-ų) suformuota vyriausybė nemeta iššūkio pasirinktam užsienio politikos kursui, nes gali susilaukti kemalistų sankcijų – švelnaus perversmo, įspėjimų, raginimų atsistatydinti, masinių demonstracijų organizavimų prieš vyriausybę, prezidentą ar konkretų priimtą sprendimą. Pavyzdžiu gali būti 1997 m. įvykęs vadinamais „aksominis“ perversmas, po kurio atsistatydino koalicinio ministrų kabineto vadovas, proslamiškas, kiek radikalių pažiūrų politikas Necmettinas Erbakanas.

Po ilgų derybų sudaręs koalicinę Gerovės partijos (Refah Partisi, RP) ir Teisingo kelio partijos (Doğru Yol Partisi, DYP) vyriausybę bei tapęs premjeru, N.Erbakanas pradėjo pavojingai pavojingai laviruoti ties armijos bei visų kemalistų kantrybės riba. Daugelį ypač šokiravo tai, kad pirmasis užsienio svečias, kurį tuomet naujasis premjeras priėmė, buvo musulmonų brolijos⁶⁴ vadovas, o jo paties pirmieji užsienio vizitai nukrypo į Iraną ir Libiją. Maža to, Turkijoje viešint tuometiniam Izraelio užsienio reikalų ministrai Davidui Levy, N.Erbakanas paragino Izraelį atleisti okupuotas palestiniečių teritorijas, įskaitant ir Rytų Jeruzalę⁶⁵. Visa tai lėmė, kad šalies viduje užvirė mūšis dėl šalies tapatybės – armijos vadai NST išdėstė 18 punktų programą, kurią turėjo įgyvendinti N.Erbakano vyriausybė. Nepaisant to, armijos atstovai kreipėsi į Konstitucinę Teismą, prašydami uždrausti RP, taip pat viešai paskelbė, jog kariuomenė yra pasirengusi prieš islamistus panaudoti jėgą, tačiau to neprisireikė: N.Erbakano vadovaujamas koalicinis ministrų kabinetas atsistatydino pats⁶⁶.

Minėtoji situacija puikiai atskleidžia, jog Turkijos užsienio politika neatsiejama nuo šalyje suformuoto kemalistiškojo pamato ar formos. Tai iš dalies garantuoja tam tikrą stabilumą, tačiau jeigu renkamuose svarbiausiuose šalies institucijų postuose (Prezidentūroje, parlamente, vyriausybėje, nors ši nėra renkama institucija) atsiduria islamistai – situacija iškart tampa dvilypė. Viena vertus, islamistai paklūsta esminiams kemalistų nustatytiems

⁶⁴ Musulmonų broliją 1928 m. Egipte įkūrė Hasan al-Bana. Ši organizacija laikoma viena iš arabiškojo islamizmo pradininkų. Iš pradžių musulmonų brolija kėlė tikslą sukurti islamišką valstybę bei norėjo suvienyti musulmonus į vieningą *ummā* (musulmonų bendruomenę). Organizacijos veiklos pradžioje jos ideologija buvo ypač radikali, tačiau pastaraisiais metais nuo islamizmo ji transformavosi link konservatyvaus nacionalizmo.

⁶⁵ M.Hakan Yavuz, „Turkish-Israeli Relations Through the Lens of the Turkish Identity Debate“. *Journal of Palestine Studies*, Vol. 27, No. 1, 1997. – P. 31-32.

⁶⁶ Ten pat. – P. 31.

principams, kita vertus, įneša ir savo indėlį. Debatuose su Europos Sąjunga dėl žmogaus teisių pavyzdžiu gali būti islamistų siekis, jog Europa rūpintųsi ne tik religinėmis ar etninėmis mažumomis, bet gintų ir šalies daugumą sudarančius musulmonus, kurie iš esmės patiria tam tikrą kemalistų ir daugeliu atveju pačios valstybės diskriminaciją. Tuo tarpu kemalistai čia nemato jokios problemos, nes, anot jų, vienas svarbiausių Turkijos identiteto elementų yra pasaulietiškas (sekuliarizmas), todėl neva normalu, jog viešojoje erdvėje tokio koncepto kaip „musulmonai“ nėra – yra tik „turkai“.

3. Europos Sąjungos-Turkijos debatai dėl žmogaus teisių

Europos Sąjungos-Turkijos derybų dėl pastarosios narystės Sąjungoje atveju egzistuoja dviejų tipų sąveika su savomis taisyklėmis. Viena jų abiejų pusių yra priimama *a priori* ir yra aiškiai išreikšta oficialiuose dokumentuose. Šiuo atveju kalbama apie nuostatą, jog Europos Sąjunga kelia reikalavimus, nustato narystės kriterijus ir praėjus atitinkamam terminui vertina stojančiosios valstybės pažangą. Tuo metu šalis kandidatė prisitaiko prie reikalavimų ir tampa Sąjungos nare, arba neprisitaiko ir netampa. Tokia sąveika lemia atitinkamą struktūrą su savomis taisyklėmis: Europos Sąjunga ir Turkija nėra lygios savo padėtimi, bet tai yra priimtina abiems pusėms. Tačiau pažymėtina, kad šiame darbe aprašytoji derybų/debatų šalių schema nebus nagrinėjama - ji traktuojama kaip *ceteris paribus* aplinkybė.

Antrojo tipo Europos ir Turkijos sąveika, kuri ir yra šio darbo tyrimo objektas, apima taisykles, kurios formuojasi debatų eigoje. Tai, kokie debatai vyksta tarp Turkijos ir Europos Sąjungos žmogaus teisių srityje, negali būti vadintina absoliučiu nesusikalbėjimu, nes 2001-2004 metais buvo įvykdyta išties daug reformų, už kurias Turkija buvo giriama. 2001 metais pirmuoju Konstitucijos pataisų paketu buvo pakeista šalies Konstitucijos preambulė taip, kad pagal pagrindinį valstybės įstatymą būtų baudžiama ne už nuomonę ar mintis, priešiškas nacionaliniams interesams, o už panašaus pobūdžio veiksmus⁶⁷. Taip pat pataisytas Konstitucijos 26-asis straipsnis, kuris draudė kurdų kalbą už privačios erdvės ribų. Kitos pataisos apėmė kalinių teisių išplėtimą, teisės į privatumą, judėjimo laisvės stiprinimą, teismų sistemos reorganizavimą, mirties bausmės ribojimą bei moters ir vyro padėties sulyginimą⁶⁸. Antrasis pataisų paketas 2004-aisiais reformas pastūmėjo dar toliau: panaikinta mirties bausmė, išplėstos spaudos laisvės, darskart reformuota teismų sistema⁶⁹. Minėtuojau laikotarpiu buvo priimti ir kiti įstatymų pakeitimai bei reformos, už kurias Turkija buvo giriama.

⁶⁷ Pažymėtina, kad ši pataisa menkai įgyvendinama, nes asmenys, pripažįstantys egzistavus armėnų genocidą ar kritikuojantys M.K.Atatürką, vis tik susilaukia bausmės pagal garsųjį Baudžiamojo kodekso 301 straipsnį, kuris draudžia „įžeisti turkiškumą ir valstybės institucijas“.

⁶⁸ International Crisis Group Europe Report *Turkey and Europe: The Way Ahead*, No. 184 – 17 August 2007. – P. 9. // http://www.crisisgroup.org/library/documents/europe/184_turkey_and_europe_the_way_ahead.pdf [Žiūrėta 2008 03 10].

⁶⁹ Ten pat. – P. 9.

Po dešimtmečius Turkijoje trukusios padrikos pažangos, ypač po 2002 metų rinkimų⁷⁰ įvyko esminis įstatymų leidybos ir institucijų panašėjimas į Europos normas. Politinės reformos pagrindu yra dvi svarbiausios konstitucinės reformos, įvykusios 2001 ir 2004 metais, ir aštuoni įstatymų rinkiniai, parlamente priimti nuo 2002 metų vasario iki 2004 metų liepos mėnesio⁷¹.

Reformų „aukso amžius“ lėmė, jog 2004 metų gruodį vykęs Europos Sąjungos Ministrų Tarybos susitikimas konstatavo, jog Turkija atitinka Kopenhagos kriterijus ir rekomendavo Europos Komisijai pradėti derybas dėl šalies narystės⁷². Derybos oficialiai pradėtos 2007 metų spalio 3 dieną, tačiau kai kurie klausimai besiderančioms pusėms tapo neįveikiama užduotimi, todėl yra verti detalesnio nagrinėjimo.

3.1 Debatai dėl žodžio laisvės ir 301 Baudžiamojo kodekso straipsnio

Kontraversiškai vertinamas Turkijos Baudžiamojo kodekso (BK) 301-asis straipsnis yra viena svarbiausių Turkijos ir Europos Sąjungos „nesusikalbėjimo“ temų. Esama šio straipsnio redakcija buvo priimta 2005 m., tačiau panašus variantas egzistavo ir anksčiau tik kitu pavidalu⁷³. 2005-aisiais priėmus naują teisės akto redakciją, o kiek vėliau kai kurių straipsnių pataisas⁷⁴ tikėtasi, jog asmenys, kritikuojantys valdžios institucijas ir jų veiksmus, išvengs bausmių. Jame aiškiai sakoma, kad vieša kritika nebus kriminalizuojama, bet realioje teisinėje praktikoje šios nuostatos nebuvo laikomasi, todėl Turkija nuolat sulaukdavo nepalankių Europos Komisijai ir Europos Parlamento įvertinimų.

2005 m. priimtame Turkijos BK 301 straipsnyje teigiama:

1. Viešas ~~turkiškumo~~ **turkų tautos**, Respublikos ar Turkijos Didžiosios Nacionalinės Asamblėjos šmeižimas baudžiamas laisvės atėmimo bausme nuo 6 mėnesių iki **3 2 metų**.

⁷⁰ 2002 m. parlamento rinkimuose daugiausia vietų laimėjo AKP, vadovaujama Recepto Tayyipo Erdoğan.

⁷¹ Europos Komisijos komunikatas Europos Tarybai ir Europos Parlamentui/ Europos Komisijos rekomendacija dėl Turkijos pažangos rengiantis narystei ES, 2004 m. spalio 6 d. // <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52004DC0656:LT:HTML> [Žiūrėta 2008 03 17].

⁷² Airijos Respublikos pirmininkavimo ES išvados, Briuselis, 2004 m. gruodžio 16-17 d. // http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/turkey/presidency_conclusions16_17_12_04_en.pdf [Žiūrėta 2008 03 17].

⁷³ Tuomet buvo 159-uojų straipsniu.

⁷⁴ Pataisomis nustatyta, jog viešosios išraiškos aktai, kuriais siekiama informuoti visuomenę arba kritikuoti, nebus kriminalizuojami. Panaikintas straipsnis, kuris draudė viešai reikšti nuomonę, jeigu tai kenkia fundamentaliems nacionaliniams interesams.

2. Viešas Turkijos Respublikos Vyriausybės, valstybės teisminių institucijų, karinių ar saugumo struktūrų šmeižimas baudžiamas laisvės atėmimo bausme nuo 6 mėnesių iki 2 metų.
3. Tais atvejais, kai šmeižiantysis **turkiškumą turkų tautą** yra Turkijos pilietis ir nusikaltimą įvykdo kitoje šalyje, bausmė didinama vienu trečdaliu.
4. Minties laisvė, kai siekiama kritikuoti, nelaikytina nusikaltimu⁷⁵.

2008 m. balandžio 30 d. Turkijos parlamentas priėmė R.T.Erdoğano vadovaujamos vyriausybės proteguojamas šio straipsnio pataisas, kuriomis sąvoka „turkiškumas“ pakeista į „turkų tautą“, o maksimali bausmė nuo trejų metų sumažinta iki dvejų. Minimos pataisos taip pat apsinkino galimybes pradėti baudžiamąjį persekiojimą – nuo šiol bylos prieš rašytojus, leidėjus, akademikus ar kitus kritiškus asmenis galės būti inicijuojamos tik turint teisingumo ministro leidimą⁷⁶. Tačiau pažymėtina, jog tiek pačioje Turkijoje, tiek už jos ribų vyrauja gana pesimistinė nuomonė, kad priimtose pataisose yra „kosmetinės“ ir praktiniu požiūriu nelabai ką pakeis, nes BK egzistuoja kitų straipsnių, kuriais galima remtis pradėdant bylas peržengus leistinas minties raiškos ribas.

Aptariamasis kodekso straipsnis buvo viena esminių Europos Sąjungos institucijų ir Turkijos valdžios atstovų nesutarimo šerdžių, kai kalbama apie efektyvų žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimą. Komisija metai iš metų kartojo, jog nuomonės raiškos laisvės požiūriu Turkija privalo dėti visas pastangas ir užtikrinti, jog rašytojai, žurnalistai, leidėjai, akademinės visuomenės atstovai ar kiti asmenys galėtų drąsiai reikšti taikią, bet kritišką, nuomonę įvairiais valstybės istorijos ir gyvenimo klausimais. Nepaisant puikios pažangos įstatymų leidyboje, Europos Komisija išvelgė teisės taikymo praktikos netobulumų – tai yra, nepaisant to, kad Turkijos integracija į Europos Sąjungą lėmė įstatymų adaptaciją prie europinių normų, šalies kandidatės teismai ar ikiteisminio tyrimo institucijos elgiasi lygiai taip pat, kaip ir anksčiau, kai už kritiką buvo taikomos bausmės⁷⁷. Pasak Komisijos,

⁷⁵ Amnesty International Public Statement, *Turkey: Article 301 is a threat to freedom of expression and must be repealed now*, 1 December 2005 // <http://www.amnesty.org/en/library/asset/EUR44/035/2005/en/c97e76d6-a303-11dc-8d74-6f45f39984e5/eur440352005en.pdf> [Žiūrėta 2008 03 21].

⁷⁶ Al Jazeera, „Turkey approves free speech reform“, 2008 m. balandžio 30 d. // <http://english.aljazeera.net/NR/exeres/01AD1663-38C9-47B9-8DFC-91917FAB2365.htm> [Žiūrėta 2008 05 13].

⁷⁷ „Nors šis straipsnis (BK 301-asis – E.S.) apima nuostatą, kad kritika nebus laikoma nusikaltimu, juo remiamasi kaskart, kai baudžiamojon atsakomybėn traukiami žurnalistai, rašytojai, leidėjai, akademikai ir žmogaus teisių aktyvistai“. Commission Staff Working Document, *Turkey 2006 Progress Report* // http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2006/nov/tr_sec_1390_en.pdf [Žiūrėta 2008 08 21].

tokia praktika šalyje kuria „savicenzūros aplinką“. Nors oficialiuose dokumentuose ši mintis toliau nėra plėtojama, tačiau, akivaizdu, jog norima pasakyti, kad ilgainiui tokia praktika lemia intuityvios baimės atmosferą, kai viešojoje erdvėje linkstama neišsakyti savo nuomonės kalbant tokiais „jautriomis“ temomis, kaip armėnų genocido egzistavimas, Turkijos politika šalies Pietryčiuose (kurdų gyvenamose teritorijose), kariuomenės vaidmuo valstybės gyvenime ar Mustafa Kemalio Atatürko politinis palikimas. Be kita ko, faktas, kad realiai nuo kritikos yra saugomos ir valstybės institucijos (Turkijos Didžioji Nacionalinė Asamblėja, Vyriausybė, karinės ir saugumo struktūros bei teismai) suponuoja mintį apie ypatingą valstybės ir piliečio santykį, kuris Europoje nėra paplitęs.

Vertinant Europos Sąjungos ir apskritai Europos visuomenių požiūrį į žmogaus teisių svarbą plačiaja prasme, būtina prisiminti, jog, šalia institucinio stabilumo, demokratinės ir teisinės valstybės sanklodos, pagarba žmogaus ir mažumų teisėms yra vienas iš sudėtinių įvertinimų sprendžiant apie šalies pasirengimą narystei, nes patenka į Kopenhagoje suformuluotų politinių kriterijų grupę. Dar daugiau, bendrų Sąjungos vertybių (taikos, demokratijos, įstatymo galios ir žmogaus teisių) užtikrinimas tapo vienu ES Bendrosios užsienio ir saugumo politikos (BUSP) – tai yra vadinamojo antrojo pilioriaus – uždavinių⁷⁸. Tuo būdu, kaip teigia Saban Kardas, „dideliame užsienio ir saugumo politikos instrumentų rinkinyje demokratijos rėmimas ir žmogaus teisių standartų plėtra yra ypač svarbi prieiga, kai nėra efektyvesnių mechanizmų priversti paklusti egzistuojantiems tarptautiniams standartams“⁷⁹.

Dėl minėtų priežasčių manytina, jog žmogaus teisės apskritai ir žodžio bei minties laisvė konkrečiai nėra tik menkas nesutarimas ilgametėje debatuojančių pusių bendravimo praktikoje. Iš esmės galima tarti, jog Turkijos negebėjimas užtikrinti efektyvios aplinkos žodžio bei minties laisvei turėtų būti traktuojamas kaip suklupimas įgyvendinant politinius Kopenhagos kriterijus. Tuo būdu tai būtų formali kliūtis narystei Europos Sąjungoje. Pastarosios pozicija debatuose galėtų būti tokiu formuluojamu kriterijumi:

1 KRITERIJUS. Nepakankama erdvė žodžio bei minties raiškai kuria savicenzūros aplinką; tai nesiderina su demokratija ir žmogaus teisių idealais; demokratijos įtvirtinimas ir

⁷⁸ Treaty of European Union (kitaip dar vadinama Maastrichto sutartis – E.S.), Title V, Article J.1, 2 punktą, 5 dalis, 1992 // <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html#0001000001> [Žiūrėta 2008 03 26].

⁷⁹ Saban Kardas, „Human Rights and Democracy Promotion: The Case of Turkey-EU Relations“. *Alternatives. Turkish Journal of International Relations*. Vol. 1, No. 3, 2002. – P. 137.

efektyvus žmogaus teisių įgyvendinimas yra vienas iš Kopenhagoje suformuotų politinių kriterijų šalims kandidatėms; jeigu šalis kandidatė nesugeba atitikti iškeltų kriterijų, tai netampa Sąjungos nare.

Tuo tarpu Turkijos pozicija dėl žodžio bei minties raiškos laisvės nėra išdėstyta dokumentuose, bet ją galima atsekti šalies Vyriausybės argumentuose Europos Žmogaus Teisių Teismo (EŽTT) bylose prieš Turkiją, viešuose ministrų kabineto narių, kariuomenės vadovų pasisakymuose ar praktiniuose valstybės institucijų žingsniuose. Pažymėtina, kad EŽTT kol kas nėra bylų, susijusių su 301-ojo BK straipsnio taikymu, nes šis įsigaliojo palyginus ne taip seniai⁸⁰, bet jų esama kalbant apie ankstesnio kodekso 159-ąjį straipsnį, kuris yra beveik analogiška naujesnio varianto versija.

Pavyzdžiui, byloje *Özgür Gündem* („Nepriklausomas laikraštis“) prieš Turkiją, keli minimame dienraštyje dirbantys žurnalistai, leidėjai ir redaktoriai skundėsi ribojama žodžio ir minties laisve, nes esą patyrė nepagrįstus išpuolius iš Turkijos valdžios institucijų, kol, galiausiai, dienraštis buvo uždarytas. Dienraštis buvo kaltinamas nesantaikos kurstymu, nes neva rėmė separatistinę kurdų organizaciją PKK. Vieną bylos, kurioje šalis buvo pripažinta pažeidusi kai kuriuos Europos žmogaus teisių ir laisvių apsaugos konvencijos straipsnius, dalių sudaro pareiškėjų apkaltinimas pagal 159-ąjį BK straipsnį. Turkijos ikiteisminio tyrimo institucijų, vėliau ir teismų, nepasitenkinimą sukėlė dienraštyje publikuoti straipsniai apie tai, kad rytinėje šalies dalyje Turkijos saugumo pajėgos griaua etninių kurdų namus, bei jame pasirodžiusi karikatūra, kurioje valstybė personifikuotai vaizduojama esanti palaidūnė, o po piešiniu parašyta „*kahpe*“⁸¹. Už straipsnius buvo skirtas areštas ir pusės mėnesio dienraščio leidybos stabdymas, o už karikatūrą – bauda, areštas bei tokios pačios trukmės dienraščio leidimo pertrauka. EŽTT šie veiksmai pasirodė „nebūtinai demokratinėje visuomenėje“⁸².

Tuo metu Turkijos vyriausybė byloje pateikusi savo nuomonę teigia, jog realią publikacijų grėsmę nacionaliniam saugumui gali įvertinti tik valstybės vidaus institucijos, kurios kone kasdien susiduria su įvairaus pobūdžio antivalstybinėmis jėgomis.

⁸⁰ Naujasis BK priimtas 2005 m. gegužės mėn., įsigaliojo birželio 1 d. Tačiau kreipiantis į EŽTT reikia būti perėjus visas nacionalinių teismų instancijas, todėl tai ilgokai trunka. Be to, kilus tarptautiniam nepasitenkinimui kai kuriems garsiems žurnalistams ir rašytojams bylos buvo nutrauktos.

⁸¹ Turkų k. tai reiškia „prostitutė“, „ištvirkėlė“ arba „palaidūnė“.

⁸² Europos Žmogaus Teisių Teismas, *Case of Özgür Gündem v. Turkey* (judgement 16 March 2000) // <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/viewhbkm.asp?action=open&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649&key=1089&sessionId=6536951&skin=hudoc-en&attachment=true> [Žiūrėta 2008 03 27].

„Vietos valdžia nuolat susiduria su šalies egzistavimui grasinančiomis jėgomis ir tik ji gali efektyviai nuspręsti, ar kiekvienu konkrečiu atveju yra silpninamas valstybės saugumas. Strasbūro (Teismas – E.S.), nagrinėdamas bet kokią bylą, turėtų atsižvelgti į Konvenciją pasirašiusios šalies situaciją“⁸³.

Turkija dažnai linksta pabrėžti savo specifiškumą, o tai veikiausiai lemia tam tikra tvyranti įtampa tarp renkamo politinio elito ir šalies karinių struktūrų, kitaip tariant tarp islamistų ir kemalistų. Kariuomenė šioje šalyje dažnai kišasi į politinį procesą jei ne veiksmais, tai pareiškimais, save regi tarsi Atatürko suformuotos valstybės vizijos sergėtoją ir labai įtariai žiūri į reformas, tuo metu Europos Sąjungos spaudžiamas politinis elitas, ir ypač sąsajų su islamu nesikratančios valdančiosios proislamiškos AKP politikai, tam tikrais klausimais būtų linkę keisti *status quo*, bet tai vertinama kaip rizikingas žingsnis, galintis sukelti kemalistų nepasitenkinimą ir priešpriešą.

Ankstesnis teisingumo ministras ir dabartinis vicepremjeras Cemilis Çiçekas, priklausantis valdančiajai AKP, yra išsakęs nuogastavimus, jog ginčijamo BK straipsnio pataisos galėtų reikšti debatų pradžią apie šalies režimo kaitą.

„Jeigu bus revizuojamas 301 straipsnis, tuomet mes susidursime su debatais dėl režimo apskritai. Yra pasiūlymų iš teisės akto eliminuoti sąvoką „turkiškumas“. Bet ar tada neklaus mūsu, ar mes bijome būti turkais“⁸⁴.

Tačiau pastaruoju metu priimtos aptariamo BK straipsnio pataisos didelių nesklandumų šalies viduje nesukėlė, nors apžvalgininkai Turkijoje ir už jos ribų svarsto, kad šis žingsnis galėjo būti tarsi AKP grėžimasis į Europos Sąjungos pusę prašyti paramos, turint mintyse tą faktą, kad šalies Konstitucinis Teismas žada nagrinėti prašymą uždrausti AKP veiklą apskritai⁸⁵. Pažymėtina, kad už minimą reformą Turkijos parlamente balsavo išimtinai AKP atstovai ir už tai susilaukė tiek Europos Komisijos prezidento José Manuelio Barroso, tiek plėtros komisaro Olli Rehno pagyrų.

Dėl šios priežasties Turkijos pozicija debatuose dėl žodžio laisvės apskritai ir BK 301-ojo straipsnio pataisų konkrečiai nėra tokia vienareikšmė ir tiesmuka. Viena vertus, aukščiausi šalies lyderiai sutinka, jog esama problemų ir nuolat žada imtis priemonių

⁸³ Ten pat.

⁸⁴ Cemil Çiçek cit. iš Sinan İkinici, „The background to the murder of Turkish journalist Hrant Dink“, 27 January 2007 // <http://www.wsws.org/articles/2007/jan2007/turk-j27.shtml> [Žiūrėta 2008 03 27].

⁸⁵ Yigal Schleifer, „Governing party takes action to evade court ban“. *Eurasia Insight*, 2008 m. balandžio 8 d. // <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav040808.shtml> [Žiūrėta 2008 05 13].

padėčiai taisyti. Tačiau, kita vertus, tais klausimais, kuriais griežtai ginama oficiali valstybės pozicija,⁸⁶ kitokia nuomonė vis dar nėra priimama.

Išnagrinėjus kiek žymesnių bylų turinį, matyti, jog baudžiamasis persekiojimas pažeidus leistinas minties raiškos ribas dažniausiai pradedamas (1) pripažinus, jog 1915-1917 m. Otomanų imperijoje buvo vykdomas armėnų tautos genocidas; (2) ižeidus valstybės įkūrėja Mustafa Kemalį Atatürką bei (3) skleidus separatistinę/terroristinę/prokurdišką propagandą.

Armėnų genocido problema. Armėnų genocido (ne)egzistavimas yra ypač jautri tema Turkijai. Šalis I-ojo Pasaulinio karo metu vykusį konfliktą Otomanų imperijos viduje tarp turkų ir armėnų vadina tiesiog tarpusavio kovomis ir kaltina pastaruosius nuo XIX a. pr. aktyviai palaikius Rusijos kišimąsi į imperijos reikalus. Pasak oficialios Turkijos pozicijos, radikalūs armėnų nacionalistai iškėlė tikslą išstumti turkus iš dabartinės Armėnijos teritorijos, todėl vykdė sukilimą po sukilimo – esą jie buvo ypač žiaurūs ir garsėjo tiek musulmonų, tiek jiems nepritariančių armėnų krikščionių žudynėmis. Turkijoje egzistuoja nuomonė, jog armėnų sukilimas ir jų parama Rusijai, kuri I-ajame Pasauliniame kare kovojo sąjungininkų britų ir prancūzų pusėje, didžia dalimi lėmė Otomanų imperijos žlugimą, nors pripažįstama, kad imperija problemų turėjo ir Vakaruose, kur iš jos globos laisvinosi graikai, bulgarai, serbai⁸⁷. Tačiau įvykius Rytuose turkai laiko karu tarp Otomanų bei Rusijos remiamų armėnų, kuriame vyko abipusės žudynės, o ne armėnų genocidas, kaip kad tvirtina patys armėnai.

Pažymėtina, kad šiuo klausimu Turkijoje laikomasi vieningos nuomonės: tiek kemalistai, tiek islamistai atkakliai neigia genocido egzistavimą ir primygtinai sako, jog turkai tuomet nukentėjo ne ką mažiau, nei armėnai. Dabartinis šalies prezidentas, anksčiau ėjęs užsienio reikalų ministro pareigas, prosilamiškasis A.Gūlas armėnų klausimo eskalavimą yra pavadinęs viešųjų ryšių kampanija, nukreipta prieš Turkiją.

⁸⁶ Pavyzdžiu gali būti Armėnų genocido (ne)egzistavimo klausimas. Armėnai teigia, kad 1915-1917 metais, byrant dabartinės Turkijos pirmtakei Osmanų imperijai, per masines egzekucijas buvo nužudyta iki pusantro milijono jų tautiečių. Ankara prieštarauja ir tvirtina, kad per "pilietinę nesantaiką", kilusią Pirmojo pasaulinio karo metais, kai armėnai sukilo prieš juos valdžiusius osmanus ir susidėjo su užpuolikais rusų kariais, žuvo 300 tūkst. armėnų ir tūkstančiai turkų.

⁸⁷ Justin McCarthy, „*The Reality of Armenian Issue*“. Pranešimas konferencijoje, Ankara, 2005 m. kovo 24 d. // http://www.mfa.gov.tr/presentation-by-prof_-justin-mccarthy-at-the-tgna-on-the-reality-of-armenian-issue_-conference-on-march-24_-2005_.en.mfa [Žiūrėta 2008 05 13]. Šis pranešimas patalpintas į oficialią Turkijos užsienio reikalų ministerijos svetainę, todėl jame išsakytas mintis laikysiu, kaip Turkijos poziciją.

„Ilgą laiką Turkija susiduria su puikiai organizuojama kampanija, susijusia su genocido eskalavimu ir naudojama kiekviena pasitaikiančia proga. Ši kampanija yra paremta prietarais, ji šmeižikiška, melaginga, perdėta ir pramanyta“⁸⁸.

Akivaizdu, jog šiuo atveju susiduriama su kemalistų nustatytu valstybės interesų pirmenybės principu (valstybės hegemoniškumu) bei perdėtai nacionalistišku tautos aukštinimu, kuris nepritarimą primetamam požiūriui iškart traktuoja kaip išdavystę. Kaip taikliai pažymėjo Turkijos parlamentaras Devletas Bahcelis, kuris priešinosi BK 301-ojo straipsnio pataisoms, tokiu būdu tiesiamas kelias įžeidinėti Turkijai svarbias vertybes⁸⁹. Sąvoka „vertybės“ šiuo atveju žymi valstybės bei tautos autoriteto išsaugojimą. Todėl Europos Sąjungos ir Turkijos debatuose dėl žmogaus teisių galime suformuluoti pirmąją taisyklę, kurios laikosi turkai (šiuo atveju nesvarbu, ar islamistai, ar kemalistai, nes tiek vieni, tiek kiti paklūsta tai pačiai taisyklei):

1 TAISYKLĖ. Jeigu Turkija visapusiškai paklus Europos Sąjungos reikalavimui laikytis žodžio laisvės principų, tuomet bet kas galės teigti, jog Otomanų imperijoje turkai vykdė armėnų genocidą, tuomet bus pažeminta turkų tauta ir valstybė.

Atatürko kultas. Mustafa Kemalis Turkijoje laikomas ne tik valstybės įkūrėju, bet ir jos gynėju, nes jo vadovaujami Otomanų imperijos kariuomenės likučiai išsaugojo dabartinės valstybės teritorijas, nors britai ir prancūzai baigiantis I-ajam Pasauliniam karui jau braižė schemas, numačiusias turkams palikti tik teritorijas Šiaurės Anatolijoje aplink Ankarą, o visa kita padalyti graikams, armėnams bei kurdams, Bosforo ir Dardanelų sąsiaurius, skiriančius Europą nuo Azijos atiduoti tarptautinei kontrolei, o likusias teritorijas pasidalyti tarpusavyje kaip protektoratus. Dėl ypatingo vaidmens valstybės kūrime M.Kemalis pelnė Atatürko - turkų tėvo – vardą, jo atributai Turkijoje ypač gerbiami: prie paminklų negalima šiukšlinti, spjaudyti, draudžiama abejoti jo indėliu kuriant valstybę, negalima kritikuoti jo idėjų, tyčiotis. Šaržai, humoreskos, satyros bei visi kiti pajuokiami dailėje ir literatūroje naudojami kritikos būdai šiam asmeniui Turkijoje netaikomi.

⁸⁸ Abdullah Gül kalba, pasakyta Turkijos Didžiojoje Nacionalinėje Asamblėjoje. 2005 m. balandžio 13 d. // http://www.mfa.gov.tr/the-speech-of-h_e_abdullah-gul_-the-deputy-prime-minister-and-minister-of-foreign-affairs-of-the-repuclic-of-turkey-at-the-tgna-on-the-subject-of- armenian-allegations_-on-april-13_-2005.en.mfa [Žiūrėta 2008 05 14].

⁸⁹ Al Jazeera, „Turkey approves fre speech reform“, 2008 m. balandžio 30 d. // <http://english.aljazeera.net/NR/exeres/01AD1663-38C9-47B9-8DFC-91917FAB2365.htm> [Žiūrėta 2008 05 13].

Ypatingą Atatürko vaidmenį šalyje atspindi ir faktas, kad Konstitucijos Preambulėje jis vadinamas „nemirtingu lyderiu“ ir „neprilygstamu didvyriu“⁹⁰. Labiau autoritarinėms, nei demokartinėms valstybėms būdingą pagarbą buvusiam lyderiui atspindi ir baudžiamosios bylos, kuriose asmenys kaltinami įžeidę Atatürką. Tarp tokių bylų yra ir nesusipratimų. Pavyzdžiui, 2007 m. kurortinio Bodrumo miesto teisėtvarkos pareigūnai pradėjo tyrimą, kuriame pagal 301-ąjį BK straipsnį buvo kaltinama 17-metė mokinė savo istorijos knygoje Atatürkui pripaišiusi klouno kepurę. Tais pačiais metais vienam vietos politikui taip pat iškelta byla už tai, kad jis Nepriklausomybės dieną vykusios šventės metu vainiką prie Atatürko paminklo dėjo kramtydamas gumą⁹¹. Ir nors dauguma tokio tipo bylų yra nutraukiamos, tačiau vyraujanti atmosfera reikalauja susilaikyti nuo kritikos tautos tėvo atžvilgiu.

Atatürko kultas akivaizdžiai atskleidžia, jog kritika tiesiogiai jam, jo veiksams, idėjoms ar tiesiog abejonės dėl perdėtos pagarbos raiškos yra siejamos su kemalistų postuluojamais Turkijos identiteto elementais: modernumu, prioriteto teikimu valstybei, nacionalizmu ir pasaulietišku (sekuliarizmu). Esą kritika žeidžia tautos lyderio autoritetą ir tarsi paplauna valstybės pamatus – tai yra jos identitetą. Tačiau pažymėtina, kad šiuo atveju kalbama apie kemalistų identiteto sampratą. Islamistai minėtos savivokos nesikrato ir jai paklūsta, bet su ja nesitapatina. Šiuo atveju, kaip minėta ir anksčiau, islamistai žaidžia pagal kemalistų nustatytas politinio proceso taisykles.

2 TAISYKLĖ. Jeigu Turkija visapusiškai paklus Europos Sąjungos reikalavimui laikytis žodžio laisvės principų, tuomet bet kas galės kritikuoti ir įžeidinėti valstybės įkūrėją Atatürką, o tai reiškia, kad bus paneigti visi esminiai valstybės identiteto elementai.

Separatistinė/teroristinė/prokurdiška propaganda. Kaip jau buvo minėta anksčiau, kurdų separatizmas Turkijoje laikomas viena didžiausių grėsmių valstybės teritoriniam vientisumui bei nacionaliniam saugumui. Turkija, kaip ir dauguma valstybių, šalies viduje turinčių atsiskirti trokštančių etninių mažumų, nuolat laviruoja tarp teisės laisvai reikšti savo mintis, įsitikinimus bei siekio užtikrinti pirminius valstybės egzistavimo interesus. Maža to, valstybės, kurios susiduria su terorizmo grėsme, taip pat turi teisę ir netgi

⁹⁰ Turkijos Respublikos Konstitucija, Official Gazette No. 17863, Nov 9, 1982 // <http://www.tbmm.gov.tr/english/constitution.htm> [Žiūrėta 2008 05 14].

⁹¹ Nicholas Birch, „Freedom of speech again an issue“. *Eurasia Insight*, 2008 m. vasario 1 d. // <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav020108c.shtml> [Žiūrėta 2008 05 14].

pareigą užtikrinti savo piliečių saugumą, todėl Turkijos atveju, kai susiduriama su separatistiniu terorizmu, natūralu, jog žodžio laisvės samprata įgyja kur kas daugiau ribų, nei tai būtų būdinga tokių rūpesčių neturinčioms valstybėms.

Dėl šios priežasties Europos Sąjungos kritika Turkijai šiuo klausimu nėra vienreikšmiška. Viena vertus, Europos institucijos pažymi, jog valstybė nesugeba užtikrinti laisvos žodžio raiškos, nes baudžia arba grasina bausmėmis už mintis, kurios neskatina prievartos⁹². Pavyzdžiu gali būti darbe jau minėtas rašytojas O.Pamukas, kuriam baudžiamoji byla buvo pradėta už tai, kad šveicarų žurnalui jis paminėjo esą per I-ąjį Pasaulinį karą Turkijoje žuvo milijonas armėnų, o pastaraisiais dešimtmečiais - 30 tūkst. kurdų. Baudžiama taip pat ir už viešus paminėjimus apie armijos neva vykdomus žiaurumus šalies Pietryčiuose bei ties Irako siena. Tačiau, antra vertus, EŽTT ne kartą yra konstatavęs, jog demokratinėse valstybėse galima riboti žodžio laisvę, atsižvelgus į valstybei kylančius pavojus, svarbu tik, kad priemonės, kurių imamasi, būtų proporcingos grėsmei ir išties būtinos demokratinėje visuomenėje⁹³. EŽTT nuomonė šiuo atveju svarbi dėl dviejų priežasčių: pirma, visos Europos Sąjungos narės yra ir Europos Tarybos narės, antra, Europos Komisija vertindama šalių kandidačių pažangą žmogaus teisių srityje atsižvelgia į bylų prieš konkreią valstybę pobūdį ir skaičių.

Tačiau, nepaisant kiek sutampančios Europos Sąjungos ir Turkijos pozicijos, problema lieka ne tik neproporcingos bausmės už paprastą pripažinimą, jog kovoje su kurdais Turkijos kariuomenė daro klaidų, bet ir kurdiškojo identiteto neigimas. Kaip teigia Mesutas Yeğenas, Turkijos valstybės diskurse (galima pridurti kemalistiškajame diskurse) kurdai arba neegzistuoja, arba egzistuoja kaip kriminalinis elementas⁹⁴. Todėl šiuo atveju susiduriama su žodžio laisvės ribojimu netgi tais atvejais, kai kalbama apie atskirą, savitą kurdų kultūrą, galimą regiono autonomiją ar neva literatūros kūriniais skatinamą kurdų separatizmą ir terorizmą. Iš esmės net kurdų separatizmo įvardijimas tarptautine problema, į kurios sprendimą turėtų įsitraukti Jungtinės Tautos, JAV ar Europos Sąjunga, Turkijoje gali

⁹² Commission of the European Communities, Commission Staff Working Document, *Turkey 2007 Progress Report*. Brussels, 2007. – P. 61. // http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2007/nov/turkey_progress_reports_en.pdf [Žiūrėta 2008 05 14].

⁹³ Europos Žmogaus Teisių Teismas, *Case of Karataş v. Turkey* (judgement 8 July 1999) // [http://cmiskp.echr.coe.int/\[\[tkp197/viewhbk.asp?action=open&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649&key=855&sessionId=7738459&skin=hudoc-en&attachment=true](http://cmiskp.echr.coe.int/[[tkp197/viewhbk.asp?action=open&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649&key=855&sessionId=7738459&skin=hudoc-en&attachment=true) [Žiūrėta 2008 05 14].

⁹⁴ Mesut Yeğen, „The Kurdish Question in Turkish State Discourse“. *Journal of Contemporary History*, Vol. 34, No. 4, 1999. – P. 555.

reikšti baudžiamąjį persekiojimą. Pavyzdžiui, EŽTT nagrinėtoje byloje Okçuoğlu prieš Turkiją, kurdų kilmės ieškovas Ahmetas Zeki Okçuoğlu buvo apkaltintas skleidžiantis propagandą, neigiančią Turkijos teritorinį integralumą, nes paruošė straipsnį pavadinimu “Kurdų problemos praeitis ir dabartis”. Straipsnis buvo paruoštas remiantis apskritojo stalo diskusija, kurioje ieškovas buvo dalyvavęs kiek anksčiau, jame A.Z. Okçuoğlu įrodinėjo, kad kurdų klausimas yra tarptautinė problema jau vien dėl to, kad kurdų tauta yra išdalyta per kelias valstybes. Straipsnyje taip pat kalbama apie tai, kad su šia problema susijusios valstybės neturi pakankamų resursų jos sprendimui, be to, apgailestaujama, kad, nors Jungtinių Tautų Chartija garantuoja tautų apsisprendimo teisę, tačiau praktiškai tarptautiniuose santykiuose ji nėra įgyvendinama, todėl esą ir kyla problemų vertinant kovos už valstybės sukūrimą teisėtumą⁹⁵. Turkijos vyriausybė, EŽTT pateikusi savo poziciją, įrodinėjo, jog ieškovas pripažintas kaltas jau vien dėl to, kad dalyvavo tokio pobūdžio apskritojo stalo diskusijoje, o jo kalbos turinys, kurį jis pateikė vėliau straipsnyje, buvo kvietimas kurdų kilmės asmenims kurti valstybę. Maža to, problema ta, kad straipsnis buvo paskelbtas tuo metu, kai PKK aktyviai vykdė išpuolius, o neva A.Z. Okçuoğlu ir kiti diskusijos dalyviai padidino kurdų separatistų motyvaciją smurtui. Tuo metu EŽTT pasirodė, jog, nors ieškovo mintys nebuvo visiškai neutralios, tačiau savo esme jos neatrodo “kraštutinės” ir “perdėtos”. Dėl šios priežasties Turkijos teismų skirtos baudmės EŽTT pripažintos neproporcingos siekiamiems tikslams ir nebūtinės demokratinėje visuomenėje⁹⁶.

Kaip matyti iš pateikto pavyzdžio, Turkijoje iš esmės linkstama neproporcingai vertinti įvairių publikacijų, meno ar literatūros kūrinių grėsmę teritoriniam vientisumui bei nacionaliniam saugumui. Todėl Europos Sąjungos institucijų reikalavimai užtikrinti demokratinėms valstybėms būdingą žodžio laisvės raišką, Turkijoje vertinami kaip keliantys pernelyg didelį pavojų, nes (a) skatina kurdus kelti kurdiškosios tapatybės klausimą, vadinasi, skaldo turkų tautą (kaip jau buvo minėta anksčiau, visi Turkijos piliečiai laikomi turkais, geriausiu atveju kalbama apie kurdiškosios kilmės turkus); (b) plečia kurdų separatistų rėmėjų ratą; (c) galiausiai, lemia susiskaldymą bei valstybės dezintegraciją.

Kurdų bei separatistinės propagandos klausimu Turkijos problema yra negebėjimas laikytis Europos Sąjungos reikalavimų žodžio laisvės srityje apskritai, bet

⁹⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismas, *Case of Okçuoğlu v. Turkey* (judgement 8 July 1999) // <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/viewhbk.asp?action=open&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649&key=858&sessionId=7749488&skin=hudoc-en&attachment=true> [Žiūrėta 2008 05 15].

⁹⁶ Ten pat.

negebėjimas jų laikytis tiek, kiek tai būtina demokartinėje visuomenėje. Europos Sąjunga pavojų teritoriniam integralumui išvelgia ties punktu (b), tuo metu Turkija, kaip matyti, integralumą saugo preventyviai. Pažymėtina, jog preventyvioji ir griežtoji pozicija šiuo atveju būdinga Turkijos kemalistams, o islamistų pozicija iš dalies sutampa su europietiškuoju požiūriu, bet ji lieka neatspindima nei vidaus, nei užsienio politikoje.

3 TAISYKLĖ. Jeigu Turkija laikysis Europos Sąjungos reikalavimų žodžio laisvės srityje tiek, kiek to iš jos reikalaujama, tuomet kurdai atsiskirs nuo Turkijos mentaliniu lygmeniu (sukurs savo tapatybę), pradės nevaržomai remti kurdų separatistus (dar blogiau, teroristus), o, galiausiai, suduos smūgį valstybės teritoriniam integralumui ir *de facto* atsiskirs.

3.2. Debatai dėl religijos laisvės ir religinių mažumų teisių

Kaip žinia, 99 proc. Turkijos gyventojų yra musulmonai, didžiuma jų priklauso islamo sunitų atšakai, nors apie penktadalį visų šalies gyventojų sudaro alevitai, kurie priskiriami šiitų dvyliktininkų (imamitų) grupei, tačiau skiriasi nuo Irano šiitų dvyliktininkų, nes atmeta kai kuriuos islamo stulpus⁹⁷. Likusioji dalis, tai yra apie 1 proc. gyventojų, priklauso nemusulmoniškoms religinėms mažumoms, tokioms kaip katalikai (daugiausia armėnai), protestantai, ortodoksai (daugiausia graikai) ir judėjai (žydai).

Europos Komisija savo kasmetiniuose Turkijos progreso įvertinimuose nuolat pabrėžia, jog Turkija nepakankamai užtikrina religinių mažumų teises, nesukuria joms sąlygų puoselėti savo identitetą. 2007 m. Komisijos raporte teigiama, jog „kultūrų įvairovės srityje Turkija nejudą pirmyn ir negeba užtikrinti pakankamos pagarbos bei apsaugos, kuri atitiktų Europos standartus“⁹⁸. Prieš trejus metus, 2004 m., Europos Komisija buvo atkreipusi dėmesį, jog daugybei nemusulmoniškų religinių bendruomenių, tarp jų ir protestantams bei

⁹⁷ Islamo stulpai: (1) atsiversti į islamą; (2) melstis 5 kartus per dieną (šiitai gali šią prievolę sutrumpinti iki 3 kartų); (3) pasninkauti per Ramadaną; (4) mokėti turto mokestį; (5) bent kartą gyvenime atlikti piligriminę kelionę (sunitai keliauja į Meką, šiitams švenčiausia vieta yra Nadžefas, kur palaidotas Ali). Tuo tarpu alevitai nesimeldžia 5 ar 3 kartus per dieną, nepasninkauja per Ramadaną, neatlieka piligriminės kelionės, nesilanko mečetėse, ritualinėms apeigoms naudoja vyną. Alevitai renkasi drauge tik ketvirtadieniais aptarti bendruomenės reikalų, ir turi savo dvasinį lyderį *dede*, vadovaujantį tokiems susirinkimams. Plačiau Žr. David Zeidan, „The Alevi of Anatolia“. *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 3, No. 4, 1999 // <<http://www.biu.ac.il/SOC/besa/meria/journal/1999/issue4/jv3n4a5.html> >[Žiūrėta 2008 05 14].

⁹⁸ Commission of the European Communities, Commission Staff Working Document, *Turkey 2007 Progress Report*. Brussels, 2007. – P. 21-22. // <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2007/nov/turkey_progress_reports_en.pdf >[Žiūrėta 2008 05 14].

katalikams, sudaromos teisinės kliūtys, trukdančios joms įsiregistruoti kaip juridiniams asmenims ir dėl to jos negali disponuoti turtu. Pasak Komisijos tuomet parengto dokumento, dėl sudėtingų ir lėtai atliekamų procedūrų Turkijoje ypač sunku gauti leidimus steigiant nemusulmoniškų bendruomenių maldos namus, šalyje neleidžiama rengti nemusulmonų dvasininkų, neveikia graikų ortodoksų seminarija, kuri buvo uždaryta po 1971 m. perversmo, nepripažįstamas Stambule įsikūrusio ortodoksų patriarcho titulas – ekumeninis⁹⁹.

Praėjus trejiems metams Komisija kartoja panašius kritikos žodžius, nors kartu konstatuoja, kad Turkijos vyriausybė deda pastangas dialogui su nemusulmonų religinėmis bendruomenėmis. Pažymima, kad religijos ir religinių mažumų laisvės srityje problemų kyla ne tik dėl valstybės veiksmų, bet ir dėl jos neveiklumo. Esminę problemą šalyje kelia įsivyravusi netolerancija prieš kitas nemusulmoniškas ir nesunitiškas bendruomenes: tai pastebėjo net Turkijos vidaus reikalų ministerija 2007 m. išleistame aplinkraštyje, kurį savo raporte cituoja Europos Komisija. Pasak šio aplinkraščio, per metus (nuo 2006 iki 2007 m.) ypač išaugo individualių nusikaltimų skaičius, kai užpuolami nemusulmoniškų ir nesunitiškų religinių mažumų atstovai arba išniekinami jų maldos namai. Ši statistika Europos Komisijai sukėlė abejonių, ar kandidatės valdžios institucijos imasi pakankamų priemonių pažabojant tokio tipo nusikalstamumą, kuris grasina pagrindiniams žmogaus teisių idealams¹⁰⁰.

Europos Komisija tame pačiame raporte taip pat pažymėjo, jog nerimą kelia ir musulmonų alevitų padėtis, nes bendruomenė nėra oficialiai pripažįstama, ji susiduria su sunkumais norėdama atverti maldos namus¹⁰¹.

Patys alevitai skundžiasi, kad pradinėse ir vidurinėse mokyklose jų vaikai privalo lankyti religinės kultūros ir etikos dalyką, kurio programoje aptariamas „sunitiškas“ islamas, jo istorija, santykis su valstybe ir sekuliarizmo principu, tuo metu apie kitas islamo kryptis, tokias kaip alevizmas, nutylima. EŽTT byloje Hasanas ir Eylem Zenginai prieš Turkiją ieškovai teigia, jog Turkija, būdama sekuliari valstybė, privalo vienodai traktuoti visas religijas, todėl į mokymo programas neturėtų įtrauktos tik su islamo sunitų kryptimi vaikus supažindinantis dalykas.

⁹⁹ Commission of the European Communities, *2004 Regular Report on Turkey's progress towards accession*. Brussels, 2004. – P. 40. // http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2004/rr_tr_2004_en.pdf [Žiūrėta 2008 05 21].

¹⁰⁰ Commission of the European Communities, Commission Staff Working Document, *Turkey 2007 Progress Report*. Brussels, 2007. – P. 16. // http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2007/nov/turkey_progress_reports_en.pdf [Žiūrėta 2008 05 21].

¹⁰¹ Ten pat. – P. 17.

Čia reikia atkreipti dėmesį, jog, nors sekuliarizmas Turkijoje traktuojamas kaip vienas svarbiausių principų, kurių ypač gina kemalistai, tačiau po 1980 m. karinio perversmo valstybėje imta suprasti, jog visiškai išvengti islamo viešojoje erdvėje nepavyks. Dėl šios priežasties tam tikromis „dozėmis“ imti naudoti islamiški simboliai, mokyklose valstybei priimtinais būdais pradėta dėstyti apie islamo religiją, tačiau daugeliu atvejų pasitelkiamas klasikinis sunitų krypties islamas. Centrinėje Azijoje apie XII a. radęsis, bet daugiausia Anatolijoje vykęsis, mistinis islamas, arba vadinamasis sufizmas, šiuolaikinės Turkijos tapatybės konstrukte vietos neturi arba ji yra menka. Minėtieji alevitai yra atmetami ir valstybės (pavyzdys: švietimo programos), ir musulmonų sunitų visuomenės – Turkijoje kartas nuo karto nuskamba chuliganizmo atvejai, kai alevitai užpuolami dėl priklausomybės šiai specifinei religinei mažumai. Dėl šios priežasties Europos Komisija kasmet apžvelgdama nemusulmoniškų religinių bendruomenių padėtį šalyje, išsako kritiką ir dėl neveiklumo gerinant alevitų būvį. Hasano ir Eylem Zenginų atveju kritika pasiteisino – dar prieš EŽTT priimant galutinį sprendimą turkų Švietimo ministerija nuo 2005 metų rudens į privalomas mokymo programas nurodė įtraukti alevizmą, krikščioniškąjį mokymą bei judaizmą.

EŽTT sprendimas taip pat buvo palankus tiek ieškovams, tiek visai alevitų mažumai: Teismas konstatavo, jog Turkija nebuvo visiškai neutrali rengdama pradinio ir pagrindinio ugdymo programą, o prievartinis islamo sunitų krypties elementų mokymas neatitinka pliuralistinės visuomenės koncepto¹⁰².

Pliuralizmas yra viena esminių vertybių, kurios Europoje turi išskirtinę reikšmę. Tiek Europos Sąjungos institucijos, tiek EŽTT pliuralizmą sieja su kultūrinės įvairovės siekiamybe, o pastaroji yra būtina demokratijos sąlyga. Dėl šios priežasties galima suformuluoti 2-ąjį Europos Sąjungos keliamą kriterijų Turkijai.

2 KRITERIJUS. Nepakankamai užtikrinama religijos ir religinių mažumų veiklos laisvė nedera su pliuralizmu, kuris užtikrina lygias galimybes visiems asmenims laisvai rinktis ir praktikuoti tikėjimą; lygių galimybių nebuvimas nedera su demokratija ir žmogaus teisių idealais; demokratijos įtvirtinimas ir efektyvus žmogaus teisių įgyvendinimas yra vienas iš Kopenhagoje suformuotų politinių kriterijų šalims kandidatėms; jeigu šalis kandidatė nesugeba atitikti iškeltų kriterijų, tai netampa Sąjungos nare.

¹⁰² Europos Žmogaus Teisių Teismas, *Case of Hasan and Elyem Zengin v. Turkey* (judgement 9 October 2007) <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/viewhbkm.asp?action=open&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649&key=65103&sessionId=8034539&skin=hudoc-en&attachment=true> [Žiūrėta 2008 05 20].

Tačiau Europos Sąjungos ir Turkijos debatuose dėl religijos laisvės ir religinių mažumų teisių pastarajai atstovaujantys islamistai diskusiją kreipia kiek kita linkme - Europą jie kaltina visiškai užmirštant, jog musulmonų sunitų dauguma taip pat yra diskriminuojama, tik šiuo atveju ją neva diskriminuoja ne kuri nors kita religinė bendruomenė, o kemalistai, vienu svarbiausių principu laikantys kraštutinį sekuliarizmą. Islamistų nuomone, tikintys musulmonai Turkijoje susiduria su daugybe draudimų, kurie riboja jų religijos laisvę. Pavyzdžiu gali būti ilgokai galiojęs draudimas merginoms dėvėti skaras universitetuose, kai tuo tarpu žydai (judėjai) būdavo net atleidžiami nuo paskaitų lankymo jų religinių švenčių metu, o krikščionys nepatirdavo sunkumų nešiodami savus religinius simbolius.

3.2.1. Religinių mažumų teisės ir musulmonų sunitų daugumos klausimas

2004-aisiais, dalyvaudamas konferencijoje, kuria buvo minimos 66-osios Atatürko mirties metinės, premjeras ir AKP lyderis R.T.Erdoğanas sekuliarizmą apibūdino kaip dviejų dimensijų konceptą: pirmoji dimensija, pasak jo, atskiria valstybę nuo religijos, o antroji – užtikrina, jog valstybė bus neutrali visų religijų atžvilgiu ir visiems individams garantuos galimybę naudotis religijos laisvėmis¹⁰³. Šis apibūdinimas puikiai atspindi bendrą AKP ideologiją – siekti, kad islamas nebūtų išstumtas iš viešosios erdvės, o musulmonai sunitai netaptų kraštutinio pasaulietiško ir specifiškai kemalistų suvokiamos modernybės įkaitais.

Bendraja prasme AKP skelbiasi esanti ne islamiška ar islamistų partija, bet paremta „konservatyvios demokratijos“ idealais. Apie 2004 m. R.T.Erdoğanas išplėtojo šią savo mintį teigdamas, kad tam tikros svarbos suteikimas religijai reiškia ne norą matyti religija persmelktą politiką, o siekį pabrėžti jos socialinę vertę¹⁰⁴. Tačiau religinių skarų ryšėjimo universitetuose klausimu šios partijos atstovai yra pasisakę, kad musulmonai negali būti traktuojami kaip išskirtinė religinė grupė, kuriai taikomi kitokie reikalavimai nei visoms likusioms šalies religinėms bendruomenėms. Šiuo atveju būtina detaliai išnagrinėti vieną 2004 m. EŽTT pasirodžiusią bylą, kurioje praktikuojanti musulmonė Leyla Şahin skundėsi, jog universitete, kuriame studijavo, jai nebuvo leidžiama paskaitose dalyvauti apsidengus

¹⁰³ Recep Tayyip Erdoğan cit. iš Arthur Bonner, „Turkey, the European Union and Paradigm Shifts“, *Middle East Policy*. Vol. XII, No.1, 2005. – P. 53.

¹⁰⁴ Recep Tayyip Erdoğan cit. iš William Hale, „Christian Democracy and the AKP: Parallels and Contrasts“, *Turkish Studies*. Vol.6, No. 2, 2005. – P. 293-294.

galvą apdangalu, nes neva tai prieštarauja sekuliarizmo principui. Ši byla svarbi tuo, kad, viena vertus, tai jau yra precedentas, nes anksčiau EŽTT tokio pobūdžio skundus buvo atmetęs, kaip nepriimtinius, antra vertus, joje aiškiai išryškėja praktikuojančių musulmonų problemos ir lūkesčiai (islamistiškoji tapatybės dalis), Turkijos valstybės pozicija (kemalistiškoji tapatybės dalis) bei Europos požiūris.

Bylos esmė paprasta – ieškovė patyrė keletą universiteto sankcijų už tai, kad nesilaikė aprangos taisyklių, tai yra dėvėjo jos religinę priklausomybę atspindinčią skarą. Šalies teismai manė, jog sankcijos buvo teisėtos, todėl klausimas atsidūrė EŽTT darbotvarkėje. Byloje apžvelgta ir Turkijos Konstitucinio Teismo pozicija, kuri iš esmės atspindi bendrą kemalistų nuostatą, jog šalyje, kur dauguma gyventojų save priskiria musulmonų sunitų religinei denominacijai, skarų dėvėjimas esą supriešina praktikuojančius musulmonus, nepraktikuojančiuosius bei ateistus. Savo ruožtu Turkijos vyriausybės atstovas išsakė poziciją, jog sankcijų buvo imtasi siekiant išlaikyti tvarką universitetuose, sekti pasaulietiško principu bei apsaugoti kitų studentų, tai yra netikinčiųjų arba nemusulmonų, laisves ir teises¹⁰⁵.

EŽTT pozicija buvo panaši, kaip ir Turkijos vyriausybės ar Turkijos Konstitucinio Teismo – tai yra religinę priklausomybę atskleidžiantis simbolis (skara) laikomas neleistinu norint apsaugoti kitų religijų asmenis bei netikinčiuosius nuo neva mentaliniu lygmeniu patiriamo spaudimo. Šis spaudimas, kaip kad argumentavo EŽTT, gali rasti dėl to, jog musulmonai Turkijoje sudaro absoliučią daugumą šalies gyventojų. Teismas konstatavo, jog „įtakingi išoriniai simboliai, išreiškiami dėvint galvos apdangalą (...) gali turėti atvertimo į kitą tikėjimą efektą“, todėl priemonės, kurių buvo imtasi Turkijoje uždraudžiant religinę simboliką universitetuose „užkerta kelią fundamentalistiniams religiniams judėjimams daryti spaudimą tų studentų atžvilgiu, kurie nepraktikuoja šios religijos ar išpažįsta kitą religiją“¹⁰⁶.

Tuo tarpu ieškovė Leyla Şahin padarė išvadą, jog Turkijos teismai ir vyriausybė diskriminuoja musulmonus, tai yra sudaro jiems išskirtinai sudėtingesnes sąlygas praktikuoti savo tikėjimą, nes nei žydams, nei krikščionims panašūs draudimai nebuvo pritaikyti – jie galėjo demonstruoti priklausomybę savajai religinei grupei nešiodami kryžiaus formos

¹⁰⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismas, *Case of Leyla Şahin v. Turkey* (judgement of 29 June 2004) // <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/viewhbkm.asp?action=open&table=1132746FF1FE2A468ACCBCD1763D4D8149&key=4440&sessionId=6970859&skin=hudoc-en&attachment=true> [Žiūrėta 2008 05 16].

¹⁰⁶ Ten pat.

papuošalus arba juodą kepuraitę – kipą. AKP politikai taip pat nuolat pabrėžia, jog pasaulietiškas negali reikšti musulmonų diskriminavimo, nes tai nėra „europietiška“, be to, nepadės Turkijai tapti Europos Sąjungos nare. Šalies užsienio reikalų ministras Ali Babacanas viešai yra pareiškęs, jog Turkija turi panaikinti draudimą universitetuose dėvėti skaras, nes tai yra viena iš demokratinių reformų, kurių šalis ėmėsi, siekdama įstoti į Europos Sąjungą,¹⁰⁷ nors Europos Sąjunga niekada nėra išsakiusi panašaus pobūdžio reikalavimo.

Pažymėtina, kad proislamiškos jėgos Europos Sąjungą bei demokratizaciją dažnai pasitelkia kaip svarbiausią priežastį vykdyti reformoms, kurios kiek sušvelnina kemalistų įtvirtintą režimą arba „karinę demokratiją“. Terminas „karinė demokratija“ šiuo atveju atliepia Turkijai būdingą armijos interesą politikai. Nors derybų su Europos Sąjunga procesas stumia ją iš politinės arenos centro, tačiau ji niekad neatsisakė galimybės skleisti savo įtakos aplinkiniais kanalais, o kemalistų įtvirtintas tiesas šalyje, kaip minėta, remia biurokratija, teismai, akademinė bendruomenė, dalis verslo bei dalis visuomenės.

Todėl neatsitiktinai vadinamasis reformų aukso amžius prasidėjo tuomet, kai rinkimus laimėjo ir vyriausybę suformavo AKP – tiek ši partija, tiek jos rėmėjai į Europos Sąjungą žvelgia kaip į galimybę jei ne keisti režimą apskritai, tai bent reformuoti jį taip, kad demokratizacija, vakarietiškas, modernybė, pasaulietiškas atlieptų europietiškas normas, o religija nebūtų traktuojama, kaip valstybės priešas, šalia kurdų separatizmo. Tačiau čia ir slypi pagrindinė islamistų ir Europos Sąjungos dialogo problema – Europos Sąjungą, o juo labiau Turkijos narystę joje, jie mato kaip galimybę atsikratyti kemalistų įtvirtintų gniaužtų, tačiau pati Europa šiame dialoge arba nepastebi, jog musulmoniškumas sudaro vieną esminių Turkijos tapatybės elementų, arba netiesiogiai jį neigia. Tačiau šis argumentas reikalauja detalesnio pagrindimo, todėl dabar galima suformuluoti tik preliminarią taisyklę, kuria vadovaujasi Turkijos islamistai debatuose su Europos Sąjunga apie žmogaus teises apskritai ir religijos laisvę bei religinių mažumų teises konkrečiai.

4 TAISYKLĖ. Jeigu Turkija integracijos į Europos Sąjungą proceso metu detaliam įgyvendins būtinas reformas religijos laisvės ir religinių mažumų teisių srityje, tuomet (a) tai lems bendrą religijos laisvės plėtrą ir musulmoniškumas kaip tapatybinis elementas išsilaisvins iš šešėlio; (b) islamistų ir kemalistų kovoje dėl vienodų teisių visoms religinėms

¹⁰⁷ „Reuters“-BNS, „Turkija dėl ES narystės privalo panaikinti draudimą dėvėti skaras, teigia UR ministras“. 2008 m. vasario 2 d.

bendruomenėms (įskaitant musulmonų sunitų daugumą) Europos Sąjunga parems islamistus, nes šie yra pagrindinis demokratizacijos variklis.

Vėliau, aptarus Europos Sąjungos požiūrį į islamo vietą Turkijoje bei pagrindus teiginį, jog musulmoniškumas, kaip vienas esminių Turkijos tapatybės elementų yra paneigiamas, bus suformuluota galutinė taisyklė.

3.2.2. Musulmoniškumas kaip tapatybės elementas: Europos požiūris

Religija, kaip tokia, nevaicina jokio konkretaus vaidmens vertinant Turkijos pasirošimą narystei Europos Sąjungoje. Vadinamuosiuose Kopengahos kriterijuose šaliai kandidatėi nekeliama nė vienas tiesiogiai su religija susijęs reikalavimas, išskyrus tuos, kurie netiesiogiai plaukia iš bendros pobūdžio kriterijaus, pagal kurį norima, jog Turkija užtikrintų efektyvią žmogaus teisių ir laisvių apsaugą. Dėl šios priežasties formaliai žiūrint, Europos Sąjungos institucijos, vertindamos Turkijos demokratizaciją, turi atsižvelgti tik į bendrą religijos laisvės padėtį, o, tarkime, musulmonų daugumos poreikiai šiuo atveju neturi ir, veikiausiai, negali įgyti išskirtinės reikšmės. Tačiau relybėje situacija yra kiek kitokia - Turkijos narystė Europos Sąjungoje yra aiškiai susieta su islamo problematika. Tiek akademikai, tiek Europos Sąjungos institucijos nuolat bando atsakyti į klausimą, ar islamas yra suderinamas su demokratija, seka su religija ir jos raiškos laisvėmis susijusius įvykius Turkijoje ir, nors stebėjimo duomenys ne visuomet patenka į oficialius organizacijos dokumentus, bet kartas nuo karto paviešinami netiesiogiai – tai yra žiniasklaidoje, per Europos Parlamento posėdžius, šalių narių pasirošimo pirmininkauti Ministrų Tarybai dokumentuose. Prieš prasidedant Olandijos pirmininkavimo pusmečiui Europos Sąjungos Ministrų Tarybai, Nyderlandų mokslinė taryba šios šalies vyriausybės užsakymu 2004 m. parengė raportą, kuriame aiškiai sakoma, jog po teroristų išpuolių, įvykdytų JAV 2001 m. rugsėjo 11 d., valstybėse narėse pastebimas susirūpinimas dėl galimai islamo ir musulmonų keliamos grėsmės. „Tai prisidėjo prie augančių abejonių, ar Turkijos islamiškasis identitetas yra suderinamas su Europos Sąjungos ir jos šalių narių politiniais pasiekimais“, - sakoma minimame raporte¹⁰⁸.

¹⁰⁸ The Netherlands Scientific Council for Government Policy report *De Europese Unie, Turkije en de islam* (vertimas į anglų k.), Amsterdam: Amsterdam University Press, 2004. – P. 5. // <http://www.esiweb.org/pdf/turkeynetherlands/eu,%20turkey%20and%20islam.pdf> [Žiūrėta 2008 05 17].

Bendraja prasme galima tarti, kad Europos Sąjungos institucijų požiūris į islamą Turkijoje bei musulmonų sunitų raiškos galimybes yra dvilypis: viena vertus, šalyse narėse pastebimas baiminimasis, jog islamas nėra ta religija, kuri galėtų pritaipyti prie demokratijos keliamų reikalavimų, kita vertus, musulmonų sunitų problemos yra tarsi balta dėmė Europos Sąjungos institucijų dokumentuose. Kad Turkijoje taikomas griežtas pasaulietiško principas lemia valstybės dominavimą religijos atžvilgiu yra pastebėjęs tik Europos Parlamentas, tačiau tai veikiau yra išimtis nei taisyklė.

„Europos Parlamentas (...) mano, jog sėkminga valstybės reforma iš dalies priklausys ir nuo to, kaip vyriausybei seksis dorotis su fundamentalizmo ir separatizmo grėsmėmis. Laisvesnis požiūris į islamą ir religiją apskritai galėtų neutralizuoti antidemokratinį judėjimą, kurie susiję su religiniu ekstremizmu“¹⁰⁹.

Tačiau cituojamoje 2003 m. Europos Parlamento rezoliucijoje bei visuose po jos sekusiuose panašaus pobūdžio dokumentuose esminis štrichas visuomet dedamas siekiant pabrėžti nemusulmoniškų arba nesunitiškų religinių mažumų problemas, tuo metu griežtai taikomo sekuliarizmo principo padariniai musulmonų sunitų bendruomenei nėra aptariami. Europos Komisija nė viename iš savo Turkijos pasirengimo narystei įvertinimų nuo 1999 m. iki 2007 m. nemini, jog, šalia nemusulmoniškų ir nesunitiškų religinių bendruomenių patiriamų bėdų, musulmonai sunitai taip pat yra priversti kęsti kemalistų specifiškai suvokiamą pasaulietišumą, o europarlamentarų klausimuose Europos Komisijai apie įvairias Turkiją kamuojančias problemas dažniausiai rūpinamasi krikščionių bei kitų religinių mažumų padėtimi, išsakoma kritika dėl neva neefektyviai įgyvendinamų mažumų teisių.

Tokia padėtis skatina manyti, jog (a) arba Europos Sąjungos institucijos laikosi požiūrio, jog musulmonų sunitų dauguma Turkijoje kelia grėsmę pliuralizmui bei kitų religinių mažumų raiškos laisvei ir todėl reikia išlaikyti valstybės dominavimą sunitiškojo islamo atžvilgiu, (b) arba jos neįžvelgia problemų, kurias patiria musulmonų sunitų dauguma. Tiek vienu, tiek kitu atveju, akivaizdu, jog musulmoniškoji valstybės tapatybės dalis arba islamiškojo identiteto esminis elementas yra neregimas - Europos Sąjungos ir Turkijos sąveikoje jis neturi prasmės pagrindo. Todėl taisyklė, kurios laikosi Turkijos islamistai, gali būti modifikuojama taip:

¹⁰⁹ European Parliament, *Report on Turkey's application for membership of the European Union*. 5 June 2003, Strasbourg (COM(2002) 700 – C5-0104/2003 – 2000/2014(COS)), P5_TA(2003)0265 // <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P5-TA-2003-0265+0+DOC+XML+V0//EN&language=EN> [Žiūrėta 2008 05 18].

4A TAISYKLĖ. Jeigu Turkija integracijos į Europos Sąjungą proceso metu detaliam įgyvendins būtinas reformas religijos laisvės ir religinių mažumų teisių srityje, tuomet (a) tai lems bendrą religijos laisvės plėtrą ir musulmoniškumas kaip tapatybinis elementas išsilaisvins iš šešėlio; (b) islamistų ir kemalistų kovoje dėl vienodų teisių visoms religinėms bendruomenėms (įskaitant musulmonų sunitų daugumą) Europos Sąjunga ~~parems~~ **gali paremti** islamistus, ~~nes šie yra pagrindinis demokratizacijos variklis~~ **bet ši parama negarantuota.**

Tai reiškia, jog proislamiškajai visuomenės daliai atstovaujanti AKP ar bet kokia kita panaši politinė jėga užtikrintos politinės Europos Sąjungos paramos tikėtis negali, tuo tarpu jos siekiamas tikslas – musulmonų sunitų daugumos padėties suvienodinimas su kitų religinių grupių situacija – lieka tarsi šalutinis laimėjimas, jeigu bus įvykdytos reikiamos reformos žmogaus teisių srityje.

4. Tyrimo apibendrinimas ir rekomendacijos

Europos Sąjungos ir Turkijos debatų vertinimas iš esmės susijęs su tuo, ar veikėjų tarpusavio sąveika paremta bendromis taisyklėmis, kurios formuojamos „kalbinio žaidimo“ metu. Galima tarti, kad (a) jeigu abi debatuojančios pusės laikosi apytiksliai vienodų taisyklių, tuomet „kalbinis žaidimas“ laikomas nesimuliaciniu, tai yra žaidimas vyksta iš tiesų, abi pusės nori pasiekti tikslą - susitarti; (b) jeigu jų taisyklės nesutampa, tuomet bent vieno iš debatų dalyvių tikslas nėra susitarimas. Antruoju atveju reikia identifikuoti diskusijos dalyvį, kuris nenori pasiekti susitarimo bei nustatyti tokios elgsenos priežastis.

Debatuose dėl žodžio laisvės ir religinių mažumų teisių Turkija sutinka, jog žmogaus teisės yra demokratijos kokybės rodiklis ir neprieštarauja, kai efektyvus žmogaus teisių įtvirtinimas yra laikomas vienu iš pagrindinių reikalavimų šaliai siekiant tapti Europos Sąjungos nare. Tai reiškia, kad formaliai žiūrint Turkija pritaria vienai esminių „kalbinį žaidimą“ grindžiančių taisyklių, tačiau prašo joje išimčių bei argumentuoja specifinėmis sąlygomis: kemalistai ragina Europos Sąjungą atsižvelgti į radikalaus islamo atgimimo bei kurdų separatizmo pavojų, islamistai – į musulmonų sunitų daugumos patiriamus sunkumus, kurie jų pačių yra vertinami kaip valstybės inicijuojama diskriminacija prieš savo piliečius. Čia ir prasideda reguliuojančiųjų taisyklių kūrimas, kurios turi didžiausios reikmės „kalbinio žaidimo“ eigai. Tačiau pažymėtina, jog debatuose apie žodžio laisvės padėtį su Europos Sąjunga „kalbasi“ kemalistų *establishment'as*, o diskusiją apie musulmonų sunitų daugumos padėtį Turkijoje inicijuoti bando kemalistams oponuojantys islamistai. Dėl šios priežasties šių dviejų „pokalbių“ rezultatus aptarti reikia atskirai.

Europos Sąjungos – Turkijos kemalistų debatai dėl žodžio laisvės. Šioje diskusijoje Turkija siekia išsiderėti išimčių, nes mano, jog visapusiškai laikantis Europos Sąjungos reikalavimo užtikrinti žodžio laisvės raišką šalis patirs nuostolių. Šie nuostoliai, kaip galima suprasti iš kemalistų argumentų, apima pavojų, jog žodžio laisvės išplėtimas gali tiesiogiai turėti įtakos Turkijos kemalistiškojo identiteto perkonstravimui – šiuo atveju manoma, kad būtų paneigiami esminiai šalies tapatybės elementai: modernizmas, nacionalizmas, prioriteto teikimas valstybei bei sekuliarizmas. Sekant kemalistų logika, šie keturi svarbiausi tapatybiniai dėmenys tarsi saugo valstybę nuo dviejų grėsmių – radikalaus islamizmo ir valstybės dezintegracijos (kurdų atsiskyrimo). Pasitelkus darbe aptartas tris sritis, kurios

Turkijoje yra labiausiai saugomos nuo kritikos (armėnų genocido klausimas, Atatürko kultas ir prokurdiška laikysena), aiškiai matyti, jog Europos Sąjunga nuolaidas linkusi daryti tik kurdų klausimu – tai yra iš dalies pripažįsta, jog esami žodžio laisvės ribojimai gali būti pagrįsti, nes šaliai nuolat gresia teroristinių išpuolių pavojus bei grėsmė teritoriniam integralumui. Tačiau daugumą Turkijoje taikomų ribojimų dėl prokurdiškos propagandos skleidimo Europa laiko neproporcingais ir nebūtinais demokratinėje visuomenėje. Tuo metu visais kitais klausimais Europos institucijos, vertinančios Turkijos pažangą žodžio laisvės srityje, kemalistų argumentų nepriima, nes laiko juos nesuderinamus su žmogaus teisių idealais bei demokratija. Tokiu būdu galima konstatuoti, jog žodžio laisvės plėtrą Turkija laiko grėsme nacionaliniam saugumui, valstybės teritoriniam integralumui, turkiškosios tapatybės vieningumui bei sekuliarizmo išsaugojimui. Vadinasi, šiuo atveju debatai tarp Europos Sąjungos ir kemalistiškojo *establishment'o* dėl žodžio laisvės nesivysto, nes Europa kemalistų teiginius vertina kaip paneigiančius esmines grindžiančiąsias taisykles, o šie savo ruožtu Europos Sąjungos reikalavimus be jokių išimčių traktuoja kaip paneigiančius esminius šalies identiteto elementus.

Europos Sąjungos – Turkijos islamistų debatai dėl religinių mažumų teisių. Diskusiją apie tai, kad Turkijoje ribojamos religinių mažumų teisės ir religijos laisvė nemusulmonams bei musulmonams nesunitams, pradeda Europa. Kasmetiniuose Europos Komisijos raportuose nuolat pastebima, jog Turkijoje nepakankamai užtikrinamas religinis pliuralizmas, o katalikai, protestantai, ortodoksai ir musulmonai alevitai patiria tiek valstybės, tiek kitų religinių grupių (dažniausiai musulmonų sunitų) diskriminaciją. Debatuose dalyvaujantys islamistai, kuriems religijos vaidmuo socialiniame valstybės gyvenime yra ypač svarbus, atsiliepia į Europos Sąjungos raginimus, tačiau šalia kelia naują problemą – musulmonai sunitai, jų nuomone, taip pat patiria valstybės diskriminaciją, o turkiškasis sekuliarizmas reiškia ne valstybės ir religijos atskyrimą, o valstybės dominavimą religijos atžvilgiu. Tai savo ruožtu lemia, jog religinis švietimas bei visa religinė veikla yra kontroliuojama valstybės, viešojoje erdvėje religiniai simboliai leistini tik tam tikromis „dozėmis“, o jų demonstravimą politiniame gyvenime dažnai seka aštrios diskusijos, armijos grasinimai bei akademikų publikacijos, jog islamas gali būti nesuderinamas su demokratija. Tačiau Europos Sąjungos institucijos neįsitraukia į islamistų siūlomus debatus, todėl dialogas gali būti laikomas ribotu: Europa inicijuoja debatus apie religinių mažumų laisvę, Turkijos islamistai sutinka, kad situacija reikalauja kaitos ir primena musulmonų sunitų daugumos problemas,

Europos Sąjunga šią naują temą ignoroja. Tuo būdu „kalbinis žaidimas“ vėlgi, kaip ir pirmuoju atveju, nesivysto – tik šįkart jį stabdo tai, jog Europos Sąjunga iš esmės toleruoja esamą religijos laisvės situaciją musulmonų sunitų atžvilgiu.

Rekomendacijos. Esant tokiai situacijai, kai kemalistų *establishment*‘as Europos Sąjungos reikalavimus traktuoja kaip grėsmę, o Europos Sąjunga savo ruožtu nepageidautinu reiškiniu laiko Turkijos islamistų prašymus, dialogo tikimybė tampa miglota. Dėl šios priežasties bet kokios rekomendacijos susiduria su aplinkybe, jog debatuojančios pusės yra atsidūrusios nulinės sumos žaidimo stadijoje: arba nusileisti turi viena pusė, arba kita. Šis apibūdinimas ypač tinkamas pirmuoju atveju – Europos Sąjungos ir Turkijos kemalistų diskusijai dėl laisvos žodžio raiškos. Tuo metu antruoju atveju situacija nėra tokia beviltiška – turkų islamistai, ypač jei kalbama apie AKP, Europos Sąjungą bei patį integracijos procesą traktuoja kaip apsaugą nuo ekstensyvios ir sisteminės kemalistų įtakos ir toks požiūris ypač sustiprėja tuomet, kai kemalistiškasis elitas imasi priemonių šalies viduje kovoti su islamistais. Tai sudaro palankias sąlygas Europos Sąjungai didinti savo įtaką Turkijos demokratizacijos procese, juo labiau, kad minimos proislamiškosios jėgos reikalauja tik nedviprasmiškos Europos valstybių paramos bei „įrodymo“, jog islamiškasis identitetas nebus neigiamas. Negalima sakyti, jog Europos Sąjunga savo ruožtu nededa pastangų – pavyzdžiui, Europos Parlamentas 2008 m. gegužės 21 d. priėmė rezoliuciją, kuria patvirtino 2007 m. Europos Komisijos raportą apie Turkijos progresą siekiant narystės. Rezoliucijoje tiesiogiai reiškiamas susirūpinimas Turkijos Apeliacinio teismo vyriausiojo prokuroro prašymu Konstituciniam Teismui uždrausti AKP¹¹⁰. Tačiau proislamiškoji AKP ir jos rėmėjai nori ir tam tikrų Europos Sąjungos „ženklų“, siunčiamų kemalistiškajam *establishment*‘ui, jog islamo vertybių taikymas socialiniame gyvenime nėra pats savaime neigiamas reiškinys. Tačiau šito jie negauna, todėl debatai tarp Turkijos islamistų ir Europos Sąjungos dėl religinių mažumų bei musulmonų sunitų teisių atsiduria aklavietėje. Siekiant išvengti debatų stagnacijos arba pato situacijos, Europos Sąjunga turi kelis pasirinkimus: (1) religinių mažumų klausimą susieti su musulmonų sunitų padėtimi (tačiau šis pasirinkimas gali būti laikomas netinkamu baiminantis, kad Europos Sąjunga netiesiogiai gali paremti Turkijos islamizaciją bei paskatinti radikalaus islamizmo atgimimą); (2) likti ties esama

¹¹⁰ European Parliament, *Resolution of 21 May 2008 on Turkey's progress report*, Strasbourg, P6_TA-PROV(2008)0224 // <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2008-0224+0+DOC+XML+V0//EN&language=EN> [Žiūrėta 2008 05 23].

situacija tikintis, jog Turkijoje islamistai ir jų rėmėjai pasitenkins tuo, jog įgyvendinus reikiamas reformas žmogaus teisių srityje, pagerės bendra situacija, o musulmonų sunitų padėties problema išsispręs automatiškai. Manytina, jog Europa, apsvarstydama visus už ir prieš, turi aiškiai identifikuoti, kad Turkijos identitetas yra ambivalentiškas ir konfliktuojantis tarpusavyje. Tai reiškia, kad norint tęsti debatus apie žmogaus teises, teks kalbėtis būtent su islamistais, kurie šalies viduje oponuoja kemalistų *establishment*‘ui. Vadinasi, tam tikrais atvejais parama islamistams yra neišvengiama, todėl Europos Sąjungai rekomenduotina iš dalies įsitraukti į vidines Turkijos kovas bei taip didinti šalies piliečių pasitikėjimą Europa ir Vakarais apskritai.

Išvados

Europos Sąjungos ir Turkijos debatai apie žmogaus teises yra ta terpė, kurioje abi pusės išsako savo argumentus, pozicijas, vertybines nuostatas bei lūkesčius, o tai savo ruožtu sudaro sąlygas identifikuoti, kodėl debatai nevyksta itin sklandžiai. Darbe laikomasi pozicijos, jog argumentų išsakymas tokiaime „kalbiniame žaidime“ yra tapatus „ėjimui“ šachmatų lentoje arba Žaidimų teorijose, o esminis „kalbinį žaidimą“ apibūdinantis elementas – sąveikos metu kuriamos taisyklės, kurios padeda identifikuoti, ko siekia abi diskusijoje apie žmogaus teises dalyvaujančios pusės.

Darbe debatai išskirti į dvi temas – apie žodžio laisvę bei apie religinių mažumų teises (religijos laisvę). Pirmuoju atveju laikoma, jog debatuose dalyvauja Europos Sąjunga ir kemalistiškasis Turkijos *establishment*‘as, antruoju – Europos Sąjunga ir prosilamiškosios Turkijos jėgos. Taip elgiamasi todėl, kad Turkijos identitetas yra ambivalentiškas. Dėl istorinių ir politinių priežasčių po I-ojo Pasaulinio karo, Turkijai nusprendus pasukti modernizmo ir vesternizmo kryptimi, šalis vis dar išlieka susiskaldžiusi – kemalistai įžvelgia radikalaus islamizmo pavojų ir išstumia religiją iš viešosios erdvės, o su kurdų separatizmu dorojasi kurdami neva vieningą „turkišką“ tapatybę, tuo metu islamistai egzistuoja kaip kemalistams oponuojanti jėga, siekianti sušvelninti socialinius modernizacijos padarinius. Dėl šios priežasties laikoma, jog debatuose Europos Sąjungos argumentai negali būti skiriami tiesiog Turkijai, o pastarosios argumentai taip pat savo ruožtu priklauso nuo to, ar juos diktuoja kemalistai (kurie išlaiko stiprią įtaką šalies vidaus ir užsienio politikai), ar išsako renkamas pareigas užimantys ir beveik pusės gyventojų paramą turintys islamistų atstovai. Tuo būdu debatų schema tampa sudėtingesnė, nes tariama, jog juose dalyvauja Europos Sąjunga, Turkijos kemalistai ir Turkijos islamistai. Apibendrinus debatų vyksmą bei argumentų turinį darytinos tokios išvados.

Pirma, Europos Sąjunga ir Turkija (šiuo atveju tiek kemalistai, tiek ir islamistai) dalyvauja bedrame „kalbiniams žaidime“, tai yra jo nesimuliuoja, nes abi pusės pripažįsta grindžiančiąsias taisykles – Europos Sąjunga diktuoja narystės kriterijus (tarp kurių yra ir efektyvus žmogaus teisių įgyvendinimas), o Turkija jų turi laikytis.

Antra, debatuose dėl žodžio laisvės ir laisvos minties raiškos Turkijai labiau atstovauja kemalistai. Tai lemia atitinkamą Europos Sąjungos kritiką: beveik visais aptartais atvejais (armėnų genocido klausimas, Atatürko kultas ir iš dalies prokurdiška laikysena)

Europa teigia, jog asmenys, viešai išreiškę smurto neskatinančią nuomonę, neturi susilaukti sankcijų. Kurdų atveju teiginys yra kiek nuosaikesnis – Turkija turėtų susilaikyti nuo neproporcingų ir demokratinėje visuomenėje nebūtinų baismų už prokurdiškų teiginių išsakymą ar pasvarstymus apie kurdišką tapatybę. Kemalistai savo ruožtu pateikia savus argumentus – Turkijai gresia radikalaus islamo radimasis bei kurdų keliamas pavojus teritoriniam integralumui. Iš šių grėsmių jie tarsi formuoja keturis esminius apsauginius principus, kurie yra taikomi Turkijoje – modernizmą, sekuliarizmą, valstybės hegemoniją bei nacionalizmą. Šie principai kartu laikomi ir esminiais kemalistiškojo Turkijos identiteto elementais. Kemalistai mano, jog juos pakeitus ar transformavus, bus sunaikinta jų kuriama šalies tapatybė, todėl į Europos Sąjungos reikalavimus žvelgia kaip į grėsmę. Tuo tarpu Europos Sąjunga, nesutikdama su kemalistų teiginiais, iš esmės neigia postuluojamų grėsmių pavojingumą (ar mano, jog jis ne toks intensyvus), o tai reiškia, kad Europos Sąjunga neigia esminius kemalistiškojo Turkijos identiteto elementus.

Trečia, debatuose dėl religinių mažumų teisių ir religijos laisvės Turkijai atstovauja islamistai arba vadinamosios proislamiškosios jėgos. Europos Sąjunga išvelgia sunkumus nemusulmonams arba musulmonams nesunitams (alevitams) praktikuoti savo tikėjimą. Proislamiškosios jėgos šį argumentą priima, bet teigia, jog sunkumus patiria ir musulmonai sunitai (aliuzija į kemalistų siekį kontroliuoti visa, kas susiję su islamu). Tačiau Europa į šį teiginį nepateikia jokio kontrargumento, jo tarsi nepastebi. Turint mintyse, jog musulmoniškumas yra vienas esminių islamiškosios Turkijos tapatybės stulpų, šiuose debatuose susidaro keista situacija, kai Europos Sąjunga netiesiogiai neigia egzistuojant nepagrįstus ribojimus musulmonų sunitų daugumai. Tuo būdu manytina, jog „kalbiniame žaidime“ netiesiogiai neigiama svarbiausia islamistiškosios Turkijos tapatybės dalis – musulmoniškumas.

Galiausiai, pasakytina, jog debatų turinys rodo, kad iš Turkijos perspektyvos kemalistams Europos Sąjunga suvokiama kaip grėsmė, kuri turi intenciją perkonstruoti šalies tapatybę, o islamistų požiūris dvilypis bei įvairuoja nuo optimistinio (kai žiūrima kaip į galimybę užtikrinti ne tik Turkijos padėtį Vakarų pasaulyje, bet ir užsitikrinti ir savo vietą vidaus politinėjs sistemoje) iki pesimistinio nusivylimo, nes Europos Sąjunga į islamistus žvelgia ypač atsargiai ir nėra linkusi jų paremti.

LITERATŪRA

Knygos ir akademiniai straipsniai

1. Bonner, Arthur, "Turkey, the European Union and Paradigm Shifts", *Middle East Policy*. Vol. XII, No.1, 2005.
2. Çakmak, Cenap, "Human Rights, The Euroeapan Union and Turkey", *Alternatives. Turkish Journal of International Relations*. Vol. 2, No. 3-4, 2003.
3. Efeğil, Ertan, "Foreign Policy-making in Turkey: A Legal Perspective". *Turkish Studies*, Vol. 2, No. 1, 2001.
4. Eren, Nuri, *Turkey Today and Tomorrow: An Experiment in Westernization*. New York: Praeger, 1963.
5. Ergil, Doğu, "Identity Crises and Political Instability in Turkey", *Journal of International Affairs*. Fall 2000, Vol. 54, No. 1.
6. Fierke, K.M., "Breaking the Silence: Language and Method in International Relations". Kn. François Debrix (sud.), *Language, Agency, and Politics in a Constructed World*. New York: M.E.Sharpe, 2003.
7. Fierke, K.M. ir Michael Nicholson, "Divided by a Common Language: Formal and Constructivist Approaches to Games". *Global Society*, Vol. 15, No.1, 2001.
8. Fierke, K.M., "Links across the Abyss: Language and Logic in International Relations", *International Studies Quarterly*. Vol. 46, No. 3, 2002.
9. Hale, William, "Christian Democracy and the AKP: Parallels and Contrasts", *Turkish Studies*. Vol.6, No. 2, 2005.
10. Hollis Martin ir Steve Smith, *Tarptautiniai santykiai: aiškinimas ir supratimas*. Vilnius: Tyto alba/ALK, 1998.
11. International Crisis Group Europe Report, *Turkey and Europe: The Way Ahead*, No. 184 – 17 August 2007.
<http://www.crisisgroup.org/library/documents/europe/184_turkey_and_europe_the_way Ahead.pdf>
12. Yavuz, M.Hakan, "Cleansing Islam from the Public Sphere". *Journal of International Affairs*, Vol. 54, No. 1, 2000.
13. Yavuz, M.Hakan ir Nihat Ali Özcan, "The Kurdish Question and Turkey's Justice and Development Party". *Middle East Policy*, Vol. XIII, No. 1, 2006.

14. Yavuz, M.Hakan, "Turkish-Israeli Relations Through the Lens of the Turkish Identity Debate". *Journal of Palestine Studies*, Vol. 27, No. 1, 1997.
15. Yeğen, Mesut, "The Kurdish Question in Turkish State Discourse". *Journal of Contemporary History*, Vol. 34, No. 4, 1999.
16. Kardas, Saban, "Human Rights and Democracy Promotion: The Case of Turkey-EU Relations". *Alternatives. Turkish Journal of International Relations*. Vol. 1, No. 3, 2002.
17. Malik, Mustafa, "Islam's Missing Link to the West". *Middle East Policy*, Vol. X, No.1, 2003. – P. 131.
18. Soysal, Mümtaz, "Introduction to the constitutional problems of the accession of Turkey". Kn. A.E.Kellermann, J.W. de Zwaan, J.Czuczai (sud.), *The Constitutional Impact at EU and National Level. Introduction to the constitutional problems of the accession of Turkey*. The Hague: TMC Asser Press, 2001.
19. Tocci, Nathalie, *21st Century Kemalism: Redefining Turkey-EU Relations in the Post-Helsinki Era*. Center for European Policy Studies, Working Document No. 170, 2001.
20. Wendt, Alexander, "Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics", *International Organization*. Vol. 46, No. 2, 1992.
21. Wendt, Alexander, *Tarptautinès politikos socialinè teorija*. Vilnius: Eugrimas, 2005.
22. Wittgenstein, Ludwig, *Philosophical Investigations*. < <http://www.galilean-library.org/pi1.html> >
23. Zeidan, David, "The Alevi of Anatolia". *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 3, No. 4, 1999. <<http://www.biu.ac.il/SOC/besa/meria/journal/1999/issue4/jv3n4a5.html>>
24. Zürcher, Erik-Jan and Helen van der Linden, "Searching for the Fault-Line. A survey of the role of Turkish Islam in the accession of Turkey to the European Union in the light of the „clash of civilisations“ iš The Netherlands Scientific Council for Government Policy report *De Europese Unie, Turkije en de islam* (vertimas į anglų k.), Amsterdam: Amsterdam University Press, 2004.
<<http://www.esiweb.org/pdf/turkeynetherlands/eu,%20turkey%20and%20islam.pdf>>

Dokumentai

25. Airijos Respublikos pirmininkavimo ES išvados, Briuselis, 2004 m. gruodžio 16-17 d.
<http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/turkey/presidency_conclusions16_17_12_04_en.pdf>
>
26. Commission of the European Communities, *2004 Regular Report on Turkey's progress towards accession*. Brussels, 2004. – P. 40.
<http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2004/rr_tr_2004_en.pdf>
27. Commission of the European Communities, *Turkey 2006 Progress Report* //
<http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2006/nov/tr_sec_1390_en.pdf>
28. Commission of the European Communities, *Turkey 2007 Progress Report*. Brussels, 2007.
<http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2007/nov/turkey_progress_reports_en.pdf>
29. European Parliament, *Report on Turkey's application for membership of the European Union*. 5 June 2003, Strasbourg.
<<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P5-TA-2003-0265+0+DOC+XML+V0//EN&language=EN>>
30. European Parliament, *Resolution of 21 May 2008 on Turkey's progress report*, Strasbourg.
<<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2008-0224+0+DOC+XML+V0//EN&language=EN>>
31. Europos Žmogaus Teisių Teismas, *Case of Hasan and Elyem Zengin v. Turkey* (judgement 9 October 2007).
<<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/viewhbkm.asp?action=open&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649&key=65103&sessionId=8034539&skin=hudoc-en&attachment=true>>
32. Europos Žmogaus Teisių Teismas, *Case of Karataş v. Turkey* (judgement 8 July 1999).
<<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/viewhbkm.asp?action=open&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649&key=855&sessionId=7738459&skin=hudoc-en&attachment=true>>
33. Europos Žmogaus Teisių Teismas, *Case of Leyla Şahin v. Turkey* (judgement of 29 June 2004).
<<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/viewhbkm.asp?action=open&table=1132746FF1FE2>>

[A468ACCBCD1763D4D8149&key=4440&sessionId=6970859&skin=hudoc-en&attachment=true](http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/viewhbkm.asp?action=open&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649&key=4440&sessionId=6970859&skin=hudoc-en&attachment=true)>

34. Europos Žmogaus Teisių Teismas, *Case of Okçuoğlu v. Turkey* (judgement 8 July 1999).
<<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/viewhbkm.asp?action=open&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649&key=858&sessionId=7749488&skin=hudoc-en&attachment=true>>
35. Europos Žmogaus Teisių Teismas, *Case of Özgür Gündem v. Turkey* (judgement 16 March 2000).
<<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/viewhbkm.asp?action=open&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649&key=1089&sessionId=6536951&skin=hudoc-en&attachment=true>>
36. Treaty of European Union, 5 dalis, 1992. <<http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html#0001000001>>
37. Turkijos Respublikos Konstitucija, 1982.
<<http://www.tbmm.gov.tr/english/constitution.htm>>

Pranešimai, interviu, kalbos

38. Amnesty International Public Statement, *Turkey: Article 301 is a threat to freedom of expression and must be repealed now*, 1 December 2005.
<<http://www.amnesty.org/en/library/asset/EUR44/035/2005/en/c97e76d6-a303-11dc-8d74-6f45f39984e5/eur440352005en.pdf>>
39. Freely, Maureen, “A Conversation with Orhan Pamuk“. *The Granta* 93, 2006.
<<http://www.granta.com/extracts/2638>>
40. Gül, Abdullah. Kalba, pasakyta Turkijos Didžiojoje Nacionalinėje Asamblėjoje. Ankara, 2005 m. balandžio 13 d. <http://www.mfa.gov.tr/the-speech-of-h_e_abdullah-gul_-the-deputy-prime-minister-and-minister-of-foreign-affairs-of-he-repuclic-of-turkey-at-the-tgna-on-the-subject-of-_armenian-allegations_-on-april-13_-2005.en.mfa>
41. McCarthy, Justin, “The Reality of Armenian Issue“. Pranešimas konferencijoje, Ankara, 2005 m. kovo 24 d. <http://www.mfa.gov.tr/presentation-by-prof_-justin-mccarthy-at-the-tgna-on-the-reality-of-armenian-issue_-conference-on-march-24_-2005_.en.mfa>

42. Özkök, Hilmi. Kalba Turkijos karo koledže, Ankara, 2005 m. balandžio 20 d.
<<http://www.tsk.mil.tr/eng/konusma/harpakademisikonusma20Nisan.htm>>

Periodinių leidinių publikacijos, naujienų agentūrų pranešimai

43. Al Jazeera, “Turkey approves free speech reform“, 2008 m. balandžio 30 d.
<<http://english.aljazeera.net/NR/exeres/01AD1663-38C9-47B9-8DFC-91917FAB2365.htm>>
44. Birch, Nicholas, “Freedom of speech again an issue“. *Eurasia Insight*, 2008 m. vasario 1 d.
<<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav020108c.shtml>>
45. BNS, „Turkijoje nutraukta rašytojo Pamuko byla“. 2006 m. sausio 23 d.
46. BNS, „ES įspėjo Turkijos kariuomenę nesikišti į politiką“. 2007 m. balandžio 28 d.
47. BNS, „Į mitingą Turkijoje susirinko per milijoną žmonių, teigia policija“. 2007 m. balandžio 29 d.
48. BNS, „Turkų akademikas nuteistas už Atatiurko įžeidimą“. 2008 m. sausio 28 d.
49. BNS, „Turkija dėl ES narystės privalo panaikinti draudimą dėvėti skaras, teigia UR ministras“. 2008 m. vasario 2 d.
50. BNS, „Turkijos premjeras kritikuoja pastangas uždrausti jo valdančiąją partiją“. 2008 m. kovo 15 d.
51. Ergil, Doğu, “Secularism and its assassins (suicidal secularists)“. *Turkish Daily News*, June 5, 2006.
52. Hasan, Aydın, “What do the parties have to say on foreign policy, Cyprus and the EU?”. *Turkish Daily News*.
<<http://www.turkishdailynews.com.tr/vote2007/article.php?enewsid=22>>
53. İkinci, Sinan, “The background to the murder of Turkish journalist Hrant Dink“, 27 January 2007. <<http://www.wsws.org/articles/2007/jan2007/turk-j27.shtml>>
54. Schleifer, Yigal, “Governing party takes action to evade court ban“. *Eurasia Insight*, 2008 m. balandžio 8 d.
<<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav040808.shtml>>

Internetiniai tinklapiai

55. „Vision of Humanity“, *Global Peace Index*, 2008.

<http://www.visionofhumanity.org/gpi/results/turkey/2008/>

56. Oficialus Teisingumo ir plėtros partijos (AKP) tinklapis

<http://eng.akparti.org.tr/english/elections.html>

57. Global Terrorism Database (GTD) <http://209.232.239.37/gtd1/sresults.aspx> ir

<http://209.232.239.37/gtd2/sresults.aspx>

SUMMARY

The paper is devoted to analyze European Union and Turkey debates on human rights. Here the debates are perceived as the scene where both sides put their arguments, positions, values, express intensions. This helps to find out the main reason, why discussion on human rights between European Union and Turkey isn't as fluent as it could be.

Debates are analyzed in so called "language games" perspective, which means, that all argumentation here is equated to the move making in the game theory. Going along game theory lines, here we make a presumption, that states as international actors are rational, but their identity and interests are not static. Taking into account ideas of Alexander Wendt, identity and interests are presupposed to be a product of mutual states interaction. Interaction in the paper by itself is supposed to be a game, where the biggest stress is put on rules – knowing the rules of the game, it's possible to understand state intentions and identity elements.

In the paper main theme of human rights is parted into two sections that deal with freedom of speech and religious minorities rights. It is supposed that the first topic is debated between European Union and Turkey's Kemalist establishment, and the second – between Union and proislamic movements in Turkey. Such move is made because of the ambivalent Turkish identity. After the First World War established Turkish state, soon it turned into a radical modernization and westernization. This led to the partitioned state identity. Kemalist establishment stresses threat of radical Islamism and Kurdish separatism, and Islamists demand the same rights for Muslims as for all other religious minorities. For this reason Kemalist identity is based on four main principles: nationalism, secularism, state hegemony and modernization. Meanwhile, Islamists stress muslimhood as the core of their identity.

In the first debate European Union criticizes Turkey because of sanctions for citizens while they are expressing non-violent opinion on such topics as Armenian genocide, Kurdish question and the legacy of Atatürk. Turkey (Kemalist establishment) gives it's own arguments referring to the aforementioned threats to the state, but these arguments are not taken into account by European Union. For this reason Kemalists assume, that European Union seeks to rebuild Kemalist identity of Turkey.

The second debate deals with religious minorities' situation in Turkey. On the one hand, Europe always stresses problems, which face non-Muslim and non-Sunni religious minorities. One the other – Turkey's Islamists, while agreeing with such statements, seek to show problems of Sunni Muslim majority. This part of debate reveals how Muslim identity is excluded out of European human rights concept.